

RUSYA'YI KAFKASYA'YA ÇEKEN NE İDİ?

Kafkas Savaşı'nın ideolojisine dair bazı notlar

“İmparator Nikolay <...>, kendisine miras kalmış olup, ne ara verebildiği ne de durdurabildiği Kafkas Savaşı hariç, aynı anda sadece bir savaşı sürdürme kuralına kesin olarak sadık kalıyor...”

Lunin

Kafkas Savaşı'nın sona erdiği, dağlıların gelecekteki isyanlarının henüz başlamadığı, devletin ve toplumun, sorunun kökten çözüldüğü illüzyonuna kapıldığı XIX. yüzyılın altmışlı yıllarının sonunda, “Rusya ve Avrupa” adlı meşhur kitabın yazarı N.Y.Danilevskiy şunları yazıyordu:

“Örnek olarak en azından Kafkasya'daki Rus yerleşimlerini alınız. Sanki Rus halkı özgür iradesiyle mi Kafkasya'nın mübarek topraklarına koşuyor? Hayır, Rus halkı için Sibirya'nın cazibesi kıyas kabul etmez.”¹

Danilovskiy şüphesiz ki, bu mevzuya vakıf bir şahsiyetti. Ziraat şubesi-nin bir memuru olarak tüm Rusya'yı enine boyuna dolaşmıştı.

Aynı düşüncüyü, kelimenin tam anlamıyla ilk araştırmacı tarihçi olan – Kafkas Savaşı'nın vakanüvis tarihçilerinden N.F.Dubrovin, V.A.Potto, A.Zisserman'dan farklı olarak – M.N.Pokrovskiy de, ama, tarihi bir temel üzerinde formüle etmişti. XX. yüzyılın başında, “Kafkasya'nın Fethi” adlı eserinde şöyle yazıyordu:

“Dağlılarla savaş – dar anlamda Kafkas Savaşı – doğrudan doğruya bu İran seferlerinden kaynaklanıyordu: sömürgeci olmaktan çok daha ötede, tamamen stratejik mahiyette idi. Özgür dağlılar, Aras nehri kıyılarında hareket yapan Rus ordusu için, üssüyle bağlantısını kesme konusunda her zaman bir tehdit teşkil ediyorlardı.”²

¹ N.Y.Danilevskiy. Rossiya i Yevropa. CPb.,1895.S.52

² M.N.Pokrovskiy. Diplomatiya I voynı tsarskoy Rossii v XIX stoletii: Cb.statei.London,1991.S.179.

Anlaşılan Danilovskiy kendi hayat tecrübesi ve Rus köylülüğünü tanıması sayesinde soruna daha derinden bakabiliyordu. Rus hükümetinin kolonizasyon hayalleri vardı, ama bu kolonizasyon ne kadar doğaldı – Si-birya'nın tamamen doğal iskanından farklı olarak – bu başka bir soru idi.

1792 Şubatında Kafkas hattı kumandanı General Gudoviç'in Terek civarına on bin devlet köylüsü iskan etme teklifine Katerina (II. Katerina ya da 'Büyük Katerina' diye de bilinen, 1762-1796 yılları arasında hüküm sürmüş Rusya imparatoriçesi/çariçesi-e.n.) cevap olarak şöyle yazıyordu:

“Rusya içlerinden topraksız devlet köylülerinin iskanı meselesiyle ilgili olarak kanaatimiz şu istikamettir, hat üzerinde kalelerin inşa edilmesiyle bu toprakların kapalı hale geldiği ve ziraatçıların emniyet ve huzuru sağlandığı zaman, bunlar kendi imkanlarıyla, hazineye yük olmaksızın, hem çiftlik sahipleri ve hem de devlet köylüleri yavaş yavaş bu geniş ülkeye taşınacak ve kısa süre sonra, az topraklı vilayetleri terk ederek hem kendi menfaatlerine, hem de devletin menfaatine olacak şekilde bu ülkeye yerleşeceklerdir.”³

1792 yılında hiç kimse buralarda barış ve huzurun – o da göreceli olarak - bir asır sonra tesis edileceğini düşünemezdi....

M.N.Pokrovskiy'in hakkını teslim etmek lazım; o, Kafkas dramının çok önemli bir vechesine işaret etti. Kafkasya'nın fethinin, Moskova Prensliği'nin ve Rusya'nın bütün diğer yayılmacı icraatından farklı olarak, sömürgeci olmayan karakteri, durumun analizini özellikle güçleştirmektedir.

Komşu arazilerle birlikte Kazan, Astrahan ve Kırım hanlıklarının fethinin önemi çok yönlü idi. Birincisi, askeri – stratejik bir tehlike bertaraf ediliyor, geçmişte bizatihi Rusya'ya yapılmış veya her an yapılabilecek saldırılarda kullanılan bir köprübaşı ortadan kaldırılıyordu. İkincisi, bu savaşlar, bir zamanlar Altın Ordu'nun neden olduğu ıstırap ve aşağılanmaya karşı bir rövanş duygusunun açık belirtilerini taşıyor ve bu keyfiyet de Rus ordularındaki psikolojik iklimi olumlu yönde etkiliyordu. Ve nihayet, üçüncüsü, iskan için bayağı iştah kabartıcı topraklar devlete katılıyordu.

Rus-Kafkas dramının tayin edici olaylarının cereyan ettiği Kuzeydoğu Kafkasya toprakları, özellikle de Dağıstan, Rusya'lı yerleşimcilere hiç de çekici gelmiyordu. Hatta, birdenbire yerli ahali tarafından terk edilse bile. Burası, ne Kırım, ne de Volga boyu idi.

³ Kavkazskiy sbornik. Tiflis, 1897. T.XVIII.S.468.

Klyuçevskiy'in kolonizasyon faktörünün Rus tarihindeki ana faktörlerden biri olduğu yönündeki meşhur tezi, XVIII-XIX. yüzyıl başlarının Kafkasya'sı için kullanılamaz. "Rus Tarihi Dersi" kitabının birinci cildinde kolonizasyon sürecini anlatırken Klyuçevskiy Kafkasya'dan da bahseder ama, Türkistan, Sibiry gibi bahsi geçen diğer bölgelerden farklı olarak hiçbir somut rakam vermez. Bu bir tesadüf değildir.

Danilovskiy'in yapılan iskandan bahsederken kullandığı "kendine mahsus öz iradesiyle" şeklindeki yanlış ifade tam yerine oturuyordu. Ön Kafkasya'daki ana yerleşimci kitlesi, Kazaklar da dahil olmak üzere, buraya bölge hakimiyetini sağlama almak ve savunmak amacıyla talimatla iskan edilmişlerdi.

Kafkasya'nın fethinin gerçek amacı ne idi? Bu fetih uğruna ülkenin verdiği kurbanlar karşılığında elde edilen ne idi? Bu kanlı krizin çözümü için başka yollar var mı? sorularına verilen cevaplar o kadar bulanık ve çelişkiliydi ki, uzun süre resmi makamlar ve devlet adamları bu sorulara cevap verme riskine bile girmediler.

Benzer hallerde her zaman olduğu gibi, sorunla outsiderler (yetkisi olmayanlar-e.n.) uğraştı. Üstelik, çoğunlukla bu insanlar şu veya bu nedenle olaylara direkt etki yapma imkanına sahip olmayan kimselerdi.

Galiba, ilk defa açık ve yanlış anlaşılmaya yer bırakmayacak şekilde en radikal çözümü bir yer altı yayını olan "Russkaya pravda"da Pestel dile getirdi.

Anayasasının "Devletin Arazisi" başlıklı ilk faslında bu ihtilalci-devletçi adam, "devletin güvenliğinin sağlam şekilde tesis edilmesi" için Rusya'ya ilhak edilmesi gereken topraklardan bahsederken şu iddiayı dile getiriyordu:

"Kafkasya topraklarına gelince, dağlı halkları barışçı ve sakin komşulara dönüştürmeye yönelik bütün girişimler, bariz ve tartışma götürmez şekilde bu amaçlara ulaşmanın mümkün olmadığını kanıtlamıştır. Bu halklar Rusya'ya her türlü zararı vermek için en küçük fırsatı kaçırmıyorlar. Bunlara tamamen baş eğdirecek tavizsiz bir yöntem uygulamak gerekir, aksi takdirde, ne güvenlik ne de huzur bekleyin, bu ülkelerde savaş ebediyete kadar devam edecektir. Türkiye'ye (Yazar, Osmanlı İmparatorluğu'nun adını bazen 'Türk İmparatorluğu', çoğu kez de Türkiye olarak yazmıştır. Kitapta sıkça geçen 'Türkiye' Osmanlı İmparatorluğu'nu tanımlamaktadır.-editör notu) ait olan sahil kesimine gelince, Anapa ve tüm sahil şeridi üzerinden Türklere askeri mühimmat ve kesintisiz savaş için gerekli tüm araçları aldıkları müddetçe vahşi Kafkas dağlı halklarını pasifize etmek mümkün olmayacaktır."⁴

⁴ Pavel Pestel. "Russkaya Pravda." M., 1993.S.115.

“Rusya’da meskun kabilelere dair” başlıklı ikinci fasılda Pestel mütalası kararlı bir şekilde iletliyordu:

“Kafkas halkları çok fazla müstakil topluluktan oluşmaktadır. Farklı dinlere mensup olup, farklı diller konuşurlar, çok çeşitli adetleri ve yönetim biçimleri vardır, ve yalnızca azgınlığa eğilimde ve soygunculuk bahsinde birbirleriyle benzeştikleri görülür. Sonu gelmeyen iç ihtilaflar bunların gaddar ve vahşi tabiatlarını daha da azdırır ve ancak ortak akıncılık tutkuları, Ruslara karşı yapacakları güçlü bir saldırı için geçici olarak birleştikleri zaman bir ara vermiş olurlar. Devamlı olarak savaş hareketleriyle geçen “hayat tarzı, bu halklara dikkate değer bir gözüpeklik ve fevkalade bir girişimcilik bahşetmiştir; lakin tam da bu hayat tarzı bu halkların bu kadar cahil ve o derece de yoksul olmalarının nedenidir. (Şimdi buraya dikkat edelim! – Y.G.) Ezelden beri meskun oldukları topraklar, doğa ürünlerinin insan emeğini fazlasıyla mükafatlandırabileceği, vaktiyle bolluk içinde müreffeh olmuş mübarek bir yöre olarak bilinirdi, bu yarı vahşi hakların bu muhteşem ülkeye hakim olmaları yüzünden, şimdi terk edilmiş bir halde olup, kimseye bir fayda sağlamamaktadır. İran ve Küçük Asya’ya komşu bu yörenin konumu, Rusya’ya Güney Asya ile çok faal ve bir o kadar da karlı ticari ilişkiler kurduracak ve dolayısıyla devletin zenginleşmesini sağlayacak muhteşem imkanlar sunabilir. Bütün bu imkanlar, tamamen, Kafkas halklarının güvenilmez ve yararsız müttetikler olduğu kadar, tehlikeli ve tacizci komşular olması dolayısıyla heba olup gidiyor. Bu halkları müşfik ve dostça yöntemlerle yola getirmenin mümkün olmadığını tartışılmaz bir şekilde kanıtlamış olan deneyimleri dikkate alarak, bir Geçici Yüksek İdare’ye izin verilir:

1) Rusya ile İran ve keza Türkiye arasındaki sınırın kuzeyindeki bütün topraklar üzerinde, halen Türklere ait olan sahil kesimi de dahil olmak üzere, yaşayan halklar kesin olarak itaat altına alınacaktır.

2) Bu Kafkas halkları, barışçılar ve azgınlar olarak iki sınıfa ayrılacaktır. Birinciler halen meskun oldukları yerde kalacaklar ve buralara Rus düzeni ve yönetimi ihdas edilecek, ikinciler ise bütün Rus nahiyelerine dağıtılmak üzere küçük gruplara bölünerek Rusya’nın iç kısımlarına cebren iskan edilecek, ve

3) Kafkasya arazisinde Rus yerleşimleri kurulacak ve önceki azgın sakinlerin elinden alınan topraklar bu Ruslara taksim edilecek ve böylelikle

Kafkasya'da önceki (yani şimdiki) sakinlere ait bütün izler silinecek ve bu yöre huzurlu ve mamur bir Rus ili olacaktır.”⁵

Pestel'in okurken insanı dehşete düşüren bu radikalizmi hiç de tek örnek değildir. İngiliz ihtilalinden hemen sonraki İngiltere ve İrlanda arasındaki münasebetleri ve İrlandayı tam anlamıyla kan banyosunda boğan İngiliz devlet adamı Oliver Cromwell'in gaddarlığını hatırlamak yeter. Hem, Cromwell'in ve İrlanda kolonizasyonunun tüm ideologlarının devletçi heyecanı ve argümantasyonu da Pestel'inkilere yakındı.

Pestel'in bunları, Kafkas Savaşı'nın aktif döneminin çeyrek asırdır sürdüğü ve gerçekten de dağlı toplulukları itaat altına almak için çeşitli yöntemlerin denenip bitirildiği 1824 yılında yazdığını unutmamak lazım. 1824 yılında Kuzeydoğu Kafkasya'da durum nisbeten sakin idi ama, Pestel'in delici zihni bu sükuneti doğru okumuştı. 1825 yılında tüm Çeçenistan ayaklandı ve Yermolov tarafından bastırıldı. Lakin Kafkasya artık müridizmin eşiğinde bulunuyordu.

“Russkaya Pravda”, düşünmek için geniş bir alan açan bir belgedir. Pestel'in demirden anayasası ta, Eflatun'un “Devlet”inden doğan ütöpik projelerin, mantıksal talimatlarla iş gören ve hem insan doğasını, ve hem de bireyin haklarını tamamen görmezden gelen projelerin acımasız geleceğini devam ettiriyordu.

Fakat, Pestel'in Kafkas problemine yaklaşımında talihsiz bir meziyet var; ayakları yere basan bir yaklaşım bu. Soğuk mantık adamı Pestel, hiçbir tali mülahaza ile – her şeyden önce ahlaki olanlarla - eğip bükme zahmetine katlanmadan, hedefe giden en kısa yolu seçmişti. İmparator ailesini son ferdine kadar yok etme fikri de aynı şeydi. Kafkasya probleminin “nihai çözümü” fikriyle alakalı olarak da aynı şey oldu .

Pestel, sadece, lafı dolaştırmadan dobra dobra emperyal bakış açısını dile getiriyordu. Ve bunu şu argümanlara dayandırıyordu: 1. Akınlara karşı korunmak gerekliliği. 2. Güney sınırındaki devamlı istikrarsızlık kaynağını etkisiz hale getirme gerekliliği. 3. Rusya'nın Asya ticaretinin güvenliğinin sağlanması gerekliliği (burada Hazar-Hindistan projesiyle I.Petro'nun gölgesi fark edilmektedir). 4. Kafkasya'nın “yarı vahşi halklarının” değerlendirilemedikleri doğal kaynakların rasyonel kullanım gerekliliği...

⁵ Aynı yerde. S.167.

Son madde çok karakteristik: dağlılara yapılan muamelenin acımasızlığının bahanesi, onların ekonomik ve sosyal olarak kalitesizliği konusunda ki kesin kanaattir (Yermolov'unkiyle tamamen örtüşen bir bakış açısı). İşte bu bakış açısına göre dağlılar, devletin yararına kullanılacak toprakları tamamen kanunsuz olarak işgal ediyorlardı.

Bu görüş, Pokrovskiy'in Kafkasya'nın fethinin kolonizasyon karakterinde olmadığı yönündeki teziyle hiç de çelişmiyordu. Zaten Kafkasya toprakları, ele geçirmek için o kadar kurban vermeye ve masrafa girmeye değecek kadar geniş değildi. Ana fikir, bir askeri-siyasi faktör olarak dağlı kabilelerin ortadan kaldırılmasıydı. (Yermolov, Pestel'den birkaç yıl önce dağlı özgürlüğünün Rusya üzerindeki baştan çıkarıcı etkisinden söz etmişti). Pestel'in, iyi hesaplanmış, katı bir düzende organize edilmiş devletinde fiili olarak imparatorluk sınırları içerisinde - Gürcistan'ın ilhakından sonra-, halkın, Pestel'in ütopyasına yabancı kendi irrasyonel kurallarına göre yaşadığı, devamlı olarak kaynayan bir Kafkasya kazanının mevcudiyetine prensipte izin verilemezdi.

Fethin psikolojik atmosferinde hiç de azımsanmayacak bir rol oynamış olan Kafkas Savaşı'nın romantizasyonunun, Pestel'in fena halde sinirine dokunduğunu düşünüyorum.

Pestel'in "mazur gösterici doktrini" işte böyle bir şey idi. Onun için, devletin menfaati genel fikri taktik pragmatizmin çok üzerinde idi. Ve burada mutlakliyetin bu amansız düşmanı, Petro'nun en tutarlı öğrencisi haline gelivermişti. Fakat, çağdaşı mutlakliyet idaresi, zamanı gelinceye kadar - Çerkesya'nın 1864 yılında yıkılmasına kadar - ne böyle deklarasyonlara ne de böyle icraatlara cesaret edebilecekti. Oysa Pestel, kimseden çekinmeden, bir sürü halkı toptan yok etme planını - şu veya bu şekilde - bütün dünyaya sunacağı bir belgeye kaydetmekte idi.

Aslında, hükümdarlığının büyük bir bölümünde Nikolay'ın (I.Nikolay diye de bilinen, 1825-1855 yılları arasında hüküm sürmüş Rusya imparatoru/çarı-e.n.) Kafkasya'daki politikası, temelde Pestel'in fikrini gerçekleştirme teşebbüsüydü, ama tavizkar, tutarsız ve perakendeci bir teşebbüsdü. Dolayısıyla sonuçları da çok acıklı oldu.

Güney sınırlarında Rus aktivitesinin aniden arttığı Katerina zamanlarından beri, dağlılara karşı sert davranışın başışlanma beratı, dindaş Gürcistan'ın korunması şeklindeki ideolojik motivasyondur.

Aleksandr'ın (I.Aleksandr diye de bilinen, 1801-1825 yılları arasında hüküm sürmüş Rusya imparatoru/çarı-e.n.) Gürcistan'ın imparatorluk bünyesine katılmasını meşru kılan 12 Eylül 1801 tarihli meşhur manifestosunda, imparatorun bu eylemi, münhasıran, Hristiyan bir halkı "vahşi komşuları" tarafından yok edilmekten kurtarma ihtiyacına bina edilmişti, ki bu gerekçenin nesnel bir temeli de vardı.⁶ Bu tür komşulara karşı hareket tarzının mantığı da doğal olarak, buradan çıkıyordu. Fakat Pestel'de bu hümanist gerekçenin sözü bile edilmiyor. Onun böyle bir ihtiyacı yoktur. Mümtaz olduğu kadar tehlikeli bir şahsiyet de olan Pestel, kahramanlık kılıfı giydirilmiş emperyal emellerinde en tutarlı bir zadegan grubunun pozisyonunu dürüstçe formüle etmişti. Galiplere sınırsız yetkiler verecek ihtilalci bir diktatörlük hedefleyen bir devlet darbesinin kokusuyla iştahı kabaran Pestel, geleneksel-resmi söylem içinde kalanların telaffuz etmeye cesaret edemedikleri şeyi açıkça dile getirmişti.

Fakat, Pestel ve radikal-emperyal suç ortakları (çoğunlukla Dekabrist Gizli Cemiyet dışındakiler) açıkça azınlıkta idiler. Çoğunluk – hem iş bitirici fetihçiler, hem de devletçi matbuatçılar -, Kafkas Savaşı'nın, hem şimdiye kadar verilen, ve hem de gelecekte verilecek muazzam kurbanları haklı çıkaracak kadar büyük, net ve tarihsel olarak gerekçelendirilmiş bir ahlaki hedefinin idrakinin ihtiraslı beklentisi içindeydiler. Aksi takdirde Rus toplumsal bilincinde, er veya geç, anlayamamanın ve bunca kurban ve emeğin boşa gittiği duygusunun doğuracağı bir marazlı bölge ortaya çıkacaktı.

Bazı insanların, özellikle de tarihi sürecin bu yönüne duyarlı olanların olup biteni dikkatli bir şekilde takip ettiğine dair ender ama bariz tanıklıklar vardır. 1852 yılında Çaadayev, Moskova posta idaresi müdürü A.Y.Bulgakov'a şöyle bir siparişte bulunuyordu:

"Baş naibin (M.S.Vorontsov-Y.G.) Hacı Murat'ın kaçıışı ve öldürülüşünü haber veren mektubunu kısa bir süre için bana gönderir misiniz? Gazetelerde yer alamayan bu haber çok önemlidir ve ayrıntıları dikkate değer."⁷

Kafkasya'nın fethinin meşruluğu ve kaçınılmazlığı konusunda şüphe yoktu, ama, düzgün ve ikna edici bir mazeret doktrinine kesin ihtiyaç vardı.

⁶ Bu problematiği araştıran tarihçiler, dağlı toplulukların ekonomisinde önemli bir faktör olan geniş ölçekli bir insan avından bahsederler. Özellikle, her yıl binlerce insanı Türk (Osmanlı) ve bazen de Cenevizli araçlar vasıtasıyla satılmak üzere Caro-Belokan Lezgileri tarafından kaçırılan Kahetya'lılar bizar oluyordular. İran ordularının Gürcistan'a yaptığı saldırılar daha da yıkıcı oluyordu.

⁷ P.Y.Çadayev. Polnoye sobraniye soçineniy i izbrannih pisem. M.,1991.T.11.S.264.

Petersburg’da 1835 yılında çıkan, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Kafkasya’da ve Transkafkasya’daki askeri hareketlerin genel tablosunu çizmeye çalışan ilk icmal eserin yazarı Platon Zubov II.Katerina’nın gözdesiyle karıştırılmasın), mukaddimesinde şöyle bir fikir formüle etmeye çalışıyordu:

“Rusya Hükümdarının yüce niyetlerinin icracıları, (Rus generalleri-Y.G.) Gürcistan’ı ve Kafkasya’nın ardında Rus hükümdarlık esasına tabi komşu toprakları korkunç bir anarşi halinden çıkardılar; buralarda refahı, siyasi hürriyeti, mülkiyetin dokunulmazlığını tesis ettiler; tahsil ve vatandaşlıkla aydınlattılar, Rusya’ya Transkafkasya’daki mülkünden sağlayacağı önemli menfaatleri öngörmesi imkanını verdiler ve İran’ı ve Asya Türkiye-si’ni Rus silahı önünde korkudan titrettiler”⁸

Buradaki “Önemli menfaatler” çok farazidir. Boşuna bunların ancak “öngörülebileceğinden” söz edilmiyor. Üstelik, 12 Eylül 1801 tarihli manifestosunda Aleksandr, Gürcülere şunları vaat ediyordu: “Topraklarınızdan gelecek bütün vergilerin sizin menfaatinize kullanılmasını irade buyurduk”, yani yeni arazilerden toplanacak vergiler, gene bu arazi üzerinde kalacaktı. İran’ı ve Türkiye’yi Gürcistan’ı ilhak etmeden de “korkudan titretmek” mümkündü – nitekim titrettiler de.- Bu “titretme” hiç de asıl amaç değildi.

Burada ana fikir tamamen hayırseverlikle ilgilidir: Bir dindaş halkın kurtarılması, refahının sağlanması ve aydınlığa kavuşturulmasıdır. Hristiyanlık görevinin yerine getirilmesidir. Transkafkasya’daki ve kaçınılmaz olarak da Kafkasya’daki hareketler yeni bir Haçlı Seferi olup çıkmıştı.

Savaşın nihayete ermesinden altmış küsur yıl sonra bu dini-hayırsever veçhe Danilevskiy tarafından geriye dönük olarak formüle edilecekti:

“Küçük Hristiyan krallıklar daha Müthiş İvan (‘Korkunç İvan’ olarak da bilinen, 1547-1584 yılları arasında hüküm sürmüş Rus çarı IV. İvan Vasiliyeviç, ya da IV. İvan Vasiliyeviç-e.n) ve Boris Godunov (1598-1605 yılları arasında hüküm sürmüş Rus çarı-e.n.) zamanlarından beri Rus yardımı için yalvarıyor ve Rus tabiiyetine girmeyi teklif ediyorlardı. Fakat yalnızca İmparator I.Aleksandr, hükümdarlığının başlangıcında, uzun tereddütlerden sonra, Türklerle, Perslerle ve Kafkas Dağlılarıyla asırlar süren mücadele neticesinde gücünün sınırına gelmiş olan Gürcistan krallığının müstakil

⁸ P.Zubov. Podvigi russkih voynov v stranah kavkazskih s 1800 po 1834 god.T.1,ç.1.SPb.,1835.

olarak varlığını daha fazla sürdüremeyeceği ve, ya mahvolmak ya da dindaşı Rusya ile birleşmek zorunda olduğu konusunda ikna olduktan sonra bu arzuyu yerine getirmeye karar vermiştir. Bu adımı atarken Rusya, ağır bir yükün altına girmekte olduğunu biliyordu ama herhalde bu kadar ağır olacağını, kendisine kesintisiz altmış yıl mücadeleye mal olacağını tahmin etmemişti. Her halükarda ne işin mahiyeti ne de biçimi bakımından bura-
da olan fetih değil, bitap düşmüş ve ölmekte olana yapılan yardım idi.”⁹

Fakat bütün bunlar vaka sonrası formülasyonlar idi. Oysa, yıpratıcı savaşın doruğunda iken, bu kadar kurban ve zahmete mal olan bir Haçlı Seferi fikri artık yeterli değildi. XIX. yüzyılın ilk on yılında imparatorluk inşasının, Rusya’nın Karadeniz sahilindeki güney hamlesinin güçlü ivmesi, bu dönemin fatih generallerini yetiştiren Rumyantsev, Suvorov ve Potemkin’in bu istikametteki kahramanlıkları, savaşın ideolojisini değiştiriyordu.

Daha sonraları, Kafkasya’nın ilk fatihi olacak olan Prens Pavel Dmitriyevich Tsitsianov’un şöhret kazandığı Polonya isyanının bastırılması hadisesinin doğurduğu şevk de, aynı rolü oynayacaktı. Fakat, 1812 yılından ve sınır ötesi seferlerden sonra devletin ali menfaati fikrini tamamlayacak ve yüceltecek başka bir şeye ihtiyaç duyulacaktı.

Rus toplumunu, Türklerle süregelen düşmanlıkta gayrete getiren fikre benzer bir şeye ihtiyaç vardı: birincisi, dindaş ve ırkdaş Slav kardeşlerin ve dindaş ve kültürdeş Greklerin bir hümanist ve dinsel veçhe olarak kurtarılması; ikincisi de, pragmatik veçhe olarak, Akdeniz havzasına engelsiz çıkış imkanı veren İstanbul boğazıyla Çanakkale boğazının kontrolü. Türk düşmanlığı Avrupa çapında muazzam bir vazife, Avrupa’yı Moğollara kapatan eski Rusya’nın misyonundan doğan asil bir misyon olarak algılanıyordu. Bu tasavvurlar XIX. yüzyılda artık bir efsaneye, ama psikolojik olarak rahatlatan ve manevi olarak teşvik eden bir efsaneye dönüşmüştü.

1812’de istibdat karşıtı fikirleriyle Kafkasya’ya gelen insanların ve yurtdışı seferlerin gazilerinin dönemi olan Yermolov dönemi, medenileştirici ve hümanistleştirici yeni bir doktrinin taslağını getirmişti. Yermolov bu doktrine dayanarak, yerli despotlar olan hanlarla, muzaffer sonuçları Rusya’nın aleyhine olacak acımasız bir mücadele yürütecekti. Hanların hakimiyetini zayıflatarak ve neredeyse ortadan kaldırarak, Dağıstan’daki zaten istikrarsız olan siyasi ve askeri dengeyi bozan Yermolov, Rusya’yı

⁹ N.Y.Danilevskiy.Rossiya i Yevropa.S.36

çok daha tehlikeli bir düşmanla, özgür dağlı topluluklarıyla karşı karşıya getirmişti. Ama bu mesele başka bir bahistir.

Şimdi, bir düşünceyi canını çıkartana kadar disipline eden resmi görüşle bağlı olmayan Dekabrist haricilerin teklif ettiği ideolojiye dönelim.

Ne kadar paradoksal görünse de savaşın en zor döneminde Kafkasya işlerini en dikkatli şekilde izleyen, Dekabrizmin en güçlü fikir adamlarından biri, Sibirya içlerine sürülmüş olan Mihail Sergeyeviç Lunin idi.

Rus siyasi ve ekonomik hayatının en karakteristik faktörü olan Kafkas Savaşı üzerine en çok kafa yoranlar, bilhassa, mutlakiyetin seçmiş olduğu ana yolun felaketle sonuçlanacağını farkında olanlar idi.

Tarih felsefesiyle düşünen birisi olarak Lunin, Kafkas Savaşı ve Kafkasya işleriyle ilgili her şeyi Rusya hayatının genel çerçevesine dahil ediyor. Muazzam kurbanlar verilerek kazanılmış olan Türklerle savaş ve kanlı isyanlara neden olan kolerayla mücadeledeki başarısızlık da dahil olmak üzere hükümetin beceriksiz icraatlarını bir bir sayar. Lunin, üzerinde, Kafkasya'daki askeri hareketlerin Rus makamları için öldürücü bir patinaja tutulmaya başladığı fonu şaşırtıcı bir seziş yeteneğiyle çizmektedir:

“Neredeyse her yerde kol gezen, ülkeyi harap eden ve toplumsal ekonomideki temel bir kusuru ortaya çıkaran açlık yüzünden 1833, 34 ve 40 yılları matem yılları olarak anılacaktır. Her gün, halkın duçar olduğu felaketlerden en fazla etkilenen binlerce aile reisi ve vatan savunucusu, kulübellerinde uzun açlık ıstırapları içinde öldü ve ölmeye devam ediyor. Her afetin halkı harekete geçiren bir sınırı vardır. Bazı iç vilayetlerde, hasat sırasında yanmış tarlaları, hayvan leşlerini ve ölmekte olan aileleri gören köylüler toprak sahiplerini öldürdü, kendi konutlarını yaktı ve beyhude yere terleriyle suladıkları toprakları terk ettiler...”¹⁰

Rusya'nın berbat dahili durumuna dair bu paragrafların, Lunin'in Polonya isyanının bastırılması ve Kafkasya'nın fethi ile ilgili mütalaalarının içine girmiş olması dikkate değer. Fena halde düzeni bozuk bir imparatorluğun kendi bileşenleriyle bir çeşit ortak karşılıklı ilişkiler sistemi inşa edilmektedir. Fakat, Lunin'in Polonya ve Kafkasya'ya yaklaşımı temelden farklıdır. Şüphesiz ki mesele sadece Lunin'in meşhur Polonya muhabetinde değil, onun, o sıradaki bu en aktüel iki emperyal probleme yaklaşımındadır.

¹⁰ M.S.Lunin. Soçineniya, pisma, dokumenti. İrkutsk, 1988.S.168

Polonya savaşı hakkında şöyle yazar:

“Sil baştan derlenmiş ordumuzun kayıpları, bir defa daha muazzamdı. Fakat, bu talihsiz savaşta yalnızca vatandaşlarımıza ağıt yakmak yetmez. Daha önceki hükümdarlık zamanındaki yalan vaadlerle yoldan çıkarılmış akraba bir halka kılıç çektik; kardeşler ve bacılar savaş meydanlarında birbirini kırdı.”¹¹

Polonya ile savaş, kaçınılabilecek ve kaçınılması gereken bir hatadır. Kafkasya ile durum başka. Şüphesiz Lunin “Erivan, Nahıçevan (Nahçıvan-e.n.) ve Ahaltsih illeri” gibi yeni toprakların imparatorluğa katılmasından memnun oluyordu. Kafkas savaşına karşı duyduğu aşırı düşmanlık, mahiyeti itibariyle değil, bizatihi icraatın yapılış şekli ve bunun Rusya üzerinde bıraktığı sonuçlar nedeniyle idi.

İmparatorluğun dahildeki bozuk düzenini veciz, acımasız ve somut bir şekilde tarif ederken Lunin, bu temel düzensizliği, ülkedeki genel gidişatın yanlışlığını, devlet sistemi modelinde yapılan berbat seçimi, Gizli Cemiyet (Dekabrist-e.n.) üyelerinin kurtarıcı fikirleriyle birlikte aktif yasal faaliyetlerden uzaklaştırılmasını, Kafkas savaşının meşum kusurlarına bağlıyordu.

“...Önceki üç hükümdarlığı meşgul etmiş olan, yalnızca siyasi mülahazalarla haklı çıkarılabilecek bu yıkıcı, öldürücü savaş Kafkasya’da hala devam ediyor. Şimdiki hükümdarlığın başlangıcından beri, savaşa sevk edilen ciddi kuvvetlere rağmen, hiçbir olumlu sonuç yok. İmparatorluğun sınırlarına derinlemesine girmiş geniş bir sahanın iç tarafı hala, ne silah gücüyle yenilebilmiş ne de daha etkili medeni vasıtalarla baş eğdirilebilmiş birkaç yarı vahşi halkın hakimiyetindedir. Bu vahşi sürüler tenhadaki karakollara saldırıyor, askerlerimizi kırıyor, ulaşımı engelliyor ve sınır illerimizin içlerine akınlar yapıyor. Askeri hareketlerin yavaşlığını dağ silsileleriyle ve azgın akarsularla bölünmüş zorlu arazi şartlarına, gayri müsait iklime ve yerlilerin savaşçı karakterine yoruyorlar. Fakat modern bilim, arazideki engebeleri artık engel kabul etmiyor; üzüm, pamuk, dut, kıvılcık, safran, şeker kamışı ve koşenil yetiştiren bir iklim insana zarar veremez; ve nihayet bu kadar karamsar renklerle tasvir etmeye çalıştıkları şu zavallı yerliler, yalnızca, müttefiği kalmamış, savaş sanatından bihaber, ne kalesi, ne ordusu, ne topu olan, bölük pörçük zayıf sürülerdir. Savaşın bu hantal seyrini, her tarafta şu veya bu ölçüde hükümetin başarılarını frenleyen sebebe atfetmek

¹¹ Aynı yerde.

daha doğru olmaz mı? Lakaytlıkları veya bariz beceriksizlikleri nedeniyle hükümetin ard arda birkaç başkumandan değiştirmesi gerekti. Bunlardan birisi, kumandanlık yetkileri elinden alınarak, şahsen faydalanmamışsa bile olmasına göz yumma zafiyeti nedeniyle hırsızlık ve rüşvet suçlamasıyla, senato önüne çıkarılmıştı. Erivan fatihi hariç, bunlardan hiçbirisi askeri veya idari yetenekleriyle kamuoyunun itimadını kazanmış değildir. Hükümetin adama ihtiyacı var, çünkü bizatihi kendisinin prensibe ihtiyacı var.”¹²

Ve hemen ardından Lunin, uzun yıllardır devam eden “yıkıcı savaşla” ilgili olduğunu düşündüğü olgulara geçer:

“Bu onbeş yıl içinde zorunlu askerlik bir milyondan fazla insanı yuttu. Tütüne vergi konması ve yeni kağıt para basılması neticesinde dolaylı vergiler arttı. <...> Devletin borcu bir milyar rubleyi aşıyor, bu keyfiyet bizi, bu borcu talihsiz bir miras ve kalıtsal bir illet olarak gelecek nesillere devretmek zorunda bırakıyor.”¹³

Bunları söylerken Lunin, Nikolay’ın Kafkas savaşını “yukarıda belirttiğimiz sebepler dolayısıyla “ne ara verebileceği, ne de durdurabileceği” kanaatindedir.

Fakat bir önceki metinde bu sebepler pek açık değildir.

Bir “akraba millet” olan Polonyalılardan farklı olarak Kafkas dağlıları, görüldüğü gibi, Lunin’de ne saygı, ne de merhamet duygusu uyandırıyor. Birincisi bu durum, anlaşılan onun şahsi izleniminin olmamasıyla açıklanabilir. Dağlılar, en acımasız konkistadorlar (Fatihler anlamında, Amerika kıtasını fetheden İspanyollara verilen ad-ç.n) üzerinde bile, hiç beklenmeyecek biçimlerde tezahür eden çok güçlü bir izlenim bırakıyorlardı.

Bunun, Kafkas savaşının Rusya açısından en önemli psikolojik veçhelerden biri olarak ayrıntılı şekilde araştırılması gerekir. İkincisi ise bir prensip meselesidir. Rusya’nın güneydoğuya, Asya’ya yürümesini Lunin haklı ve kaçınılmaz görür. Üstelik Lunin’e göre emperyal yayılmacılığın batı ve güneydoğu yönleri arasında - Rusya jeopolitiğinin her zamanki ikilemi - ikincisi daha önemli idi. Ve o bu konuda yalnız da değildi.

1838 yılında kız kardeşine yazdığı mektuplardan birinde – bilindiği gibi Lunin, Çadayev’in kimliği meçhul bir hanıma yazarken yaptığı gibi,

¹² N.Y.Danilevskiy. Rossiya i Yevropa. CPb.,1895.S.52

¹³ M.N.Pokrovskiy. Diplomatıya I voyını tsarskoy Rossii v XIX stoletii: Cb.statei.London,1991.S.179.

kendi siyasi ve tarih felsefesiyle ilgili düşüncelerini ifade etmek için mektup formundan yararlanıyordu – bütün i’lerin üzerine noktayı koymuştu.

Metnine şahsi mektup görüntüsü vermek için Lunin, yeğeninin muhtemel kariyerinin mütalaasını bahane olarak kullanıyordu. Şöyle yazıyordu:

“...Büyük oğlun için Kafkasya’da aktif vazife fikrini kabul etmiyorsun. Tartışalım. Güney sınırımız, bugünkü politikayı en çok meşgul eden meseledir. Sibirya’nın ayazında, zindanımın derinliklerinden aklım sık sık Karadeniz sahillerine kayıyor ve Roma kılıçlarının çentik açtığı bu ülkede Rus süngüleriyle çizilmiş üç askeri hat boyunca akıyor. Tarih yazmak için yaratılmış olan Rusların 1557 yılında maddi güçlerini geliştirmek için iki yönleri vardı: biri kuzey, diğeri de güney. Hükümet ilkinin seçti. Aralıksız gayretler ve fedakarlıklarla amacına ulaştı. Bu yönün asıl avantajı, iki ikinci derece denizle seyr-ü sefere uygun olmayan bir okyanusun kıyısının ele geçirilmesinde idi. İkinci yön çok daha önemli sonuçlar sunuyordu. Bu Adaşev ve Silvestr’in düşüncesi idi. Organik fikirlere has bir mahrem güçle varlığını koruyan bu düşünce, yarım asır önce güney sınırlarımızdaki devamlı fetihlere paralel olarak gelişmeye başladı. Kuzeydeki her adım bizi Avrupa devletleriyle ilişkiye girmeye mecbur ediyordu. Güneydeki her adım ise başkalarını bizimle ilişkiye girmeye mecbur ediyor. Siyasi anlamda Ahaltisih’in zaptı, Paris’in zaptından daha önemlidir. Hükümetin sarfettiği muazzam gayrete rağmen Kafkasya’da işler iyi gitmiyorsa bu, askeri şefler ve yöredeki yöneticilerin ard arda atadıkları insanların beceriksizliğindendir. Bir tek Erivan fatihi askeri yetenekleri bakımından bu eski okul grubundan ayrılmaktadır. Ama o hemen ordunun başına geçti, oysa bu memlekette sadece yenmek yetmiyor, bir de organize etmek gerek. Bu sonuncu amaca ulaşmak için benimsenen sistem yetersiz görünüyor: çünkü, güneyin dağlarında yürümediği gibi, batının ovalarında da yürümedi. Mektubun sınırları bütün fikirlerimi geliştirmeye imkan vermiyor. Verbum – sapienti.¹⁴ Bu genel mülahazalardan şu sonuç çıkıyor: oğlun için Kafkasya’daki görev, savaş sanatını birçok konuda öğrenme ve anavatanının geleceği için önem arz eden bir meselede aktif görev alma imkanı sunuyor.”¹⁵

“Sistemin yetersizliği” cümlesinden sonra üzeri çizilmiş şu cümle vardı: “altlarında sağlam bir temel olmadığı için, bunlar ancak birleştirilmiş par-

¹⁴ Arif olan anlar (Lat.)

¹⁵ M.S.Lunin.Suçineniya...S.96

çaları perçinlemeye yarar.” Anlaşılan maksimum oranda veciz konuşmaya çalışan Lunin, zaten her şeyin anlaşılmış olduğunu düşünmüştü. Fakat bu silinmiş cümle çok önemli. Organik bir birleştirici gücün mevcut olmadığı bir durumda imparatorluğun parçalarının kuvvet yoluyla mekanik bir şekilde perçinlenmesi söz konusudur. Lunin’in görüşüne göre salt askeri anlamda hiç de gayrı mümkün olmayan Kafkasya’nın fethi sürecini kolaylaştıracak ikna edici bir ideolojinin yokluğudur söz konusu olan. Gerçekten de durum buydu. 40 yıl süresince Rus taburları, süvari bölükleri, Kazak sotnyaları (yüz kişilik birlik.-ç.n.) Kafkasya’yı enine boyuna geçmişlerdi. Sorun şu veya bu noktaya ulaşmak değildi, geçilen sahanın elde tutulması, işlenmesiydi. İşte bu olamıyordu. Burada, bir fikir olmaksızın varlığı mümkün olamayacak işte o organizasyon gerekliydi. Öyle bir fikir ki, her iki düşman tarafın – ideal şartlarda – da organik olarak kabul edip içselleştirebileceği bir şey olsun. Yahut da, hiç olmazsa sadece Rus tarafının.

Lunin’e göre Türklerle mücadelede başarı, Batıya karşılık olarak konuşulan Güney stratejisinin temelinde yatan mahrem bir organik fikrin gücüyle açıklanıyordu. Lunin, Batılı devletleri tabii düşmanlar olarak görmüyordu. İlk bakışta garip görünen “kuzeydeki her adım bizi Avrupa devletleriyle ilişkiye girmeye mecbur ediyordu. Güneydeki her adım ise, başkalarını bizimle ilişkiye girmeye mecbur ediyor” ifadesinin aslında gayet belirli bir anlamı var. Batıya doğru, yani güneye göre kuzeye ilerlerken Rusya, kendini Avrupa’ya dayatıyordu, dirseklerini kullanarak Avrupa devletleri “konserinde” kendine bir yer açıyordu, Batı ülkelerine ait toprakları ellerinden alıyordu, bu durum da devamlı olarak ihtilaflara ve gerginliklere yol açıyordu. Güneye doğru genişleyerek, ve böylelikle arazi bakımından, moral ve askeri bakımdan güçlenerek Rusya, asırlarca Avrupa’nın güneybatı kanadını tehdit etmiş olan Türkleri zayıflatarak, Avrupa için arzu edilen ve vazgeçilmez bir partner oluyordu. O, Batı devletlerinin ayağına basmıyor, ama onlarla aynı hizaya geliyordu.

İşte Lunin’in, Türk (Osmanlı-e.n.) sınırı istikametindeki askeri-stratejik durumu temelden değiştiren Ahaltsih’in – Gürcistan’daki güçlü bir Türk ileri karakolu - 1828 yılında General Paskeviç tarafından zaptını özellikle vurgulaması bu nedenledir. Muzaffer olunan Türk savaşını Lunin Avrupa’da Napolyon’a karşı kazanılan zaferden daha önemli görmektedir: “Ahaltsih’in zaptı Paris’in zaptından daha önemlidir”, çünkü burada asıl, doğal istikametteki asıl düşmana karşı bir zafer kazanılmıştır.

Böylelikle, Rusya topraklarının, Kafkasya da dahil olmak üzere güneye doğru genişletilmesi için gerekli ideolojik mazeret, Lunin'e göre hazırdır. Fakat Kafkasya, özel bir doktrine ihtiyaç duyulan özel bir ortam, özel bir durumdur. İşte bu doktrini, muhafazakarların tahakkümü ortamında, ne hükümet, ne de başka birisi önerebilmektedir.

Rusya'nın Kafkas savaşı için – İran ve Türk savaşlarından farklı olarak – yerel bir organik fikri yoktur, çünkü muhafazakar resmi görüş bunun doğmasına imkan vermemektedir. Yetenekli icracılar ise, ancak organik fikirlerin mayasında yetişecekleri için, yokturlar. Fasit daire. (Rusya'nın katıldığı Yedi Yıl savaşında olduğu gibi, yirmi yıl süren Kuzey savaşının da Petro hariç hiçbir önemli komutan ortaya çıkarmadığını, Katerina dönemindeki Türk savaşlarının ise kısa sürede Rummyantsev ve Suvorov başta olmak üzere parlak bir kumandan nesli doğurduğunu hatırlarsak, Lunin paradoksu üzerinde düşünmeye değer.)

Lunin'in bir düşüncesine özellikle dikkat çekmek gerekir: imparatorluğun yeni kazanılan parçalarının organize edilmesi için Petersburg'un kabul ettiği sistem, "güneyin dağlarında olduğu gibi, batının ovalarında da yürümemiştir."

Polonya ile Kafkasya'yı bire bir kıyaslarken, Lunin, bu dönemde Rusya İmparatorluğu'nun mekanik "birleştirilen parçaların perçinlenmesi" prensibinden başka bir ortak bütünleştirici prensipten, ortak bir organik fikirden yoksun olduğu keyfiyetini tasdik etmiş oluyordu.

Lunin burada derin bir kusur ve gelecek için bir tehdit görmektedir. Bildiğimiz gibi bunda da haksız çıkmadı. Lakin Kafkasya'nın zaptının "vatanın gelecekteki kaderi için <...> önemli bir mesele" – ne fazla ne eksik - olduğu kanaatine varırken, bu denli önemli olan bu organik fikri açıkça formüle etmemektedir.

Fakat, gene de Lunin'in kastettiği şeyin ne olduğu konusunda bir kanaata varmak mümkündür. Ertesi yıl Kafkasya problemine yeniden döner, belli ki aklından hiç çıkmamıştır:

"Kafkasya'daki başarıların yavaş yürütmesinin eski kafalı insanlardan kaynaklandığını belirtmiştim: ordu saflarına yeni fikirli insanlar katıldı ve önemli bir adım attılar."

Lunin burada, Gizli Cemiyetin, Karadeniz harp sahnesinde Rus ordularına kumandanlık yapan Nikolay Nikolayeviç Rayevskiy, Ahaltih kahra-

manı İvan Burtsov, Türk harbi sırasında Kafkas Kolordusunda ober-kvar-tirmeister (Çarlık ordusunda levazım ve kışla düzeninden sorumlu bir rütbe.-ç.n.) olarak, ardından da kolordu kurmay karargah başkanı olarak görev yapan General Volhovskiy gibi Kafkasya olaylarında mümtaz rol oynayan üyelerinden veya, onlara yakın kimselerden söz etmektedir. Fakat, mesele onların şahsi kabiliyetlerinde değil, Lunin'e göre temsil ettikleri ideolojidedir.

Gizli cemiyetin çeşitli gruplarını siyasi tasavvurlarındaki ton farklarına – bazen ciddi önemdeki – göre tefrik etmeyen Lunin, bunların hepsini anayasacı liberal düşüncenin taşıyıcıları olarak kabul ediyordu.

Lunin, Rusya'nın Kafkasya ile olan ihtilafının taviz yoluyla çözülmesine bariz şekilde karşıydı. O, bölgenin “organizasyonu” eşzamanlı olarak, “dağınık zayıf sürüler”, “zavallı yerliler” üzerinde kurulacak askeri baskının inanmış bir taraftarıydı. Fakat, ne kadar paradoksal görünse de, etkili şekilde savaşmayı ve fethedilen toprakları elde tutmayı, Nikolay'ın askeri imparatorluğunun değil, Gizli cemiyetin liberal anayasal devletinin başara-bileceği kanaatinde idi. Ve, dolayısıyla, Kafkasya için bir organik düşünceyi bu yönde aramak gerekecekti. Bu ayrıca araştırılması gereken özel bir konudur. Biz burada sadece, siyasi rejimin liberalizasyonu ile ilgili bariz eğilimlerin ortaya çıktığı 1856 yılından sonra, savaşın hızla bitirilmesinin Lunin'in ilk bakışta garip görünen bu düşüncesini teyid ettiğini belirtmekle yetinelim.

Lunin'e yakın ve onun Kafkasya'nın fethinin kaçınılmazlığı ve gerekliliği kanaatini paylaşan Dekabristlerde, kendileri Kafkasya gerçeğiyle bizzat yüz yüze geldiklerinde, ayrıntılarda Lunin'den farklı, ama prensipte bu kanaati geliştiren ve somutlaştıran mütalaalar peyda oluyordu.

Lunin'e derin saygı duyan ve manevi ve tarih felsefesi sahalalarında ondan çok şey öğrenmiş olan Andrey Rozen, hatıratında görüşlerin bu yöndeki değişimiyle ilgili olarak hayret edilecek bir tanıklık bırakmıştır. Emekliye ayrılma müsaadesini aldıktan sonra Kafkasya'dan ayrılışını hatırlarken şunları yazmıştır:

“Elveda Kafkasya! Rus silahı, seni nihai olarak fethetmek, farklı kabilelerden oluşan sayıca önemsiz, vahşi, fakat savaşta güçlü, aşılmaz dağlardaki istihkamların ardındaki yenilmez sakinlerine boyun eğdirmek için, 140

yıldan fazla bir süredir vadilerinde gümbürdüyor; aksi taktirde bahadır Rus süngüsü çoktan fethi tamamlamış olurdu.”¹⁶

Burada iki şey önemli. Rozen “Notlar”ın Kafkasya fasıllarını 1850’li yılların sonunda, ama Şamil’in esir edilmesinden önce yazmıştı, aksi halde savaşın bu kader anından mutlaka bahsederdi. O, fethin tamamlanmaktan henüz uzak olduğu kanaatindedir, ki bu durum toplumdaki halet-i ruhiye-yi, bizatihi Rusya’da Kafkasya’daki durumun nasıl algılandığını yansıtır. 1859 yılında Şamil’in esareti ve savaşın fiili olarak sona ermesinin tam bir şaşkınlık yarattığını başka kaynaklar doğrulamaktadır. Kafkas savaşının katılımcısı, ideologu ve vakanüvisi R.Fadeyev, bu savaşa dair kitabına şu sözlerle başlıyordu:

“Geçen Eylül ayında Rusya, Prens Baryatinskiy’in Devletli İmparator’a yolladığı “Doğu Kafkasya’nın Hazar denizinden Gürcü Askeri Yolu’na kadar itaat altına alındığını”, “Şamil’in teslim alındığını ve Petersburg’a sevk edildiğini” haber veren raporunu neredeyse gözlerine inanamayarak okudu; Rus toplumu, müphem bir şekilde de olsa, son zamanlarda Kafkasya’da işlerin iyi gittiğini biliyordu, ama bu kadar hızlı bir sonu hiç beklemiyordu.”¹⁷

İşte, Büyük Kafkas savaşının Rus toplumu için bir terra incognita (Latince ‘bilinmeyen arazi’-ç.n) olduğunun bir kanıtı daha. 1850’lerin sonunda artık, telgraf ve bir sürü gazete vardır, muhabirlik kurumu vardır, gazeteler taze haber konusunda rekabet etmektedirler, sansür kol gezmemektedir, oysa toplum vatan tarihinin bu en uzun savaş sahnesinde ne olduğu konusunda “müphem” bir kanaat sahibidir.

Daha ilerde Rozen, Kafkasya’nın fethinin gerekliliği ve bu hedefe sonunda ulaşılacağı konusunda hiçbir şüphe taşımamaktadır. Lunin gibi o da savaşın uzun sürmesinden şikayetçidir ama, bunu tamamen başka bir şekilde açıklamaktadır. Lunin, fethedilen yerleri “organize” edemeyen beceriksiz insanları sistematik şekilde terfi ettiren çağ dışı kusurlu ideolojiyi birinci sebep olarak görmektedir. Rozen, Rus silahının başarısızlığını sadece coğrafyayla açıklar: dağlılar Kafkasya’nın “aşılmaz dağlarındaki istihkamların ardında yenilmezdirler.”

¹⁶ A.Y.Rozen. Zapiski Dekabrista. Irkutsk, 1984.S.388

¹⁷ R.A.Fadeyev. Şestdesyat let Kavkazskoi voynı. Tiflis, 1860. S.1.

Nihayet, kronoloji. Kafkas savaşına dair sohbetlere katılmış olduğu muhakkak olan Rozen, 1859 yılı civarında bu savaşın süresini 140 yıl olarak tesbit etmektedir. Yani, başlangıcını 1. Petro'nun İran seferine dayandırmaktadır.

Fakat, bizim için asıl önemli olan şey, daha ileridedir:

“Kafkasya'nın bu tarafındaki ovalara uzun süredir hakimiz; dağların öbür yüzündeki, Transkafkasya'daki mülkümüz, İran'ın önceki sınırlarının ilerisindedir, ama Kafkasya hala bizim değil; ne yolcu, ne tüccar, ne de sanayici can ve mal korkusu olmadan, askeri korumasız, hattın ötesine geçmeye cesaret edebilir.”¹⁸

Yani Rozen, pozisyonunda bir ölçüde pragmatik durmaktadır. Kafkas savaşının zaferle nihayete ermesi gerekliliği, imparatorluk sınırları içerisinde, Rus vatandaşlarının güvenliği ve ticaretin gelişimi için tehdit oluşturan kontrolsüz bir anklavın mevcudiyetine müsaade edilemeyeceği gerekçesiyle açıklanmaktadır. Yani, söz konusu olan şey, Transkafkasya ile ulaşımdır.

“Zubov, Lazarev, Prens Tsitsianov, Kotlyarevskiy, Yermolov, Paskyeviç, Rozen isimleri bize, pek çok devleti fethetmeye yetecek parlak kahramanlıkları hatırlatır, ama bu kahramanlıklar halen dağlılara karşı işe yaramadı.”

Açıktır ki, berrak bir akıl sahibi olarak Rozen, muazzam ve cansipere ne askeri gayretlerin sonuçsuzluğunun sadece askeri hareket sahnesinin engembeli oluşuyla açıklanamayacağını sezinliyordu. Ve, akıl yürütme yoluyla gayet belirli sonuçlara ulaşıyordu:

“Yermolov'dan önce oralardaki askeri gücümüz önemsizdi; bazı özel ve önemli seferler sırasında bu güç sadece geçici olarak artıyordu. Yermolov'un devamlı olarak 40.000 den fazla askeri olmadı, ama bu kuvveti ustaca kullandı, gerekli yere hızla sevk edebildi, düşmanları biteviye korku içinde tuttu, ismi tek başına bir orduya bedeldi. Şimdi, hat Kazakları ile birlikte Kafkasya'da 110.000 kişiden fazla sabit askerimiz var; fetihlerimiz ilerlese de, bu yavaş, istikrarsız ve pahalı oluyor. *Galiba iş ta başından yanlıştı* (italikler benim.- Y.G); biz önceki eski hareket modelini tekrarlıyoruz; Pizarro ve Kortes gibi biz de Kafkasya'ya sadece silah ve korku getirdik, düşmanları, fethedilmiş ovalara ve ırmak kıyılarına çeşitli menfa-

¹⁸ A.Y.Rozen. Zapiski...S.389

atlerle, müreffeh yerleşim yerleriyle cezbetmek yerine, onları daha vahşi ve savaşçı yaptık.”¹⁹

Rus ordularını İspanyol konkistadorlarla kıyaslamak Rozen’in icadı değildi. Anlaşılan bu epeyce yaygınlaşmıştı. En azından, Karadeniz hattına komuta eden ve cansiperane savaşmış ama, fethin temel prensiplerini paylaşmayan N.N.Rayevskiy Jr. şöyle yazıyordu:

“Kafkasya’daki hareketlerimiz Amerika’nın İspanyollar tarafından fethinin ilk günlerinin tüm musibetlerini hatırlatıyor.”²⁰

İşte Lunin tam da bunu, Kafkas savaşına karşı muhafazakar konkistador yaklaşımını kastediyordu. Rozen’de, sembol isimler telaffuz edilmiştir. Kafkas Kolordusu, tamamen pragmatizmle hareket eden, yerlilerin çıkarını hiçbir şekilde gözetmeyen, tanıdığı iki prensip, kuvvetle bastır ve böl ve yönet olan İspanyol fatihlerin müfrezeleriyle aynı torbaya konmuştur. 1840’lı yılların ikinci yarısına kadar tayin edici olan tam da bu iki prensipti. Ancak şu farkla ki, İspanya, konkistadorların kendileri gibi hızla zenginleşirken, Rusya aynı hızla sermayesini tüketiyordu. Lunin ve Rozen’in devamlı olarak savaşın pahalılığından söz etmeleri boşuna değildir.

Rozen’in metninden şu cümleyi ayırmak lazım: “galiba iş ta başından yanlış.” Rozen’in Kafkas savaşının başlangıcını Petro’nun İran seferine tarihlendirdiğini hesaba katarsak, şüphelerinin hiç de yersiz olmadığını görürüz. Petro ve generalleri Kafkasya’daki durumu tamamen yanlış değerlendirdiler. Dağlı toplulukları düşman bile değil, fakat, yüce bir davaya pürüz çıkaran can sıkıcı habis bir engel olarak algıladılar. 1698 yılında isyan eden streletlere (tüfekçiler anlamında bir piyade muhafız sınıfı, yeniçeriler gibi sık sık isyan ettikleri için I. Petro tarafından ortadan kaldırıldılar.-ç.n.), intihar anlamına gelecek bu harekete neden kalkıştıklarını anlamaya bile çalışmadan, Petro tam da bu şekilde davranmıştı. Oysa sebepler tamamen somut idi ve bertaraf edilmeleri gayet kolaydı. Fakat streletslerin davranış tarzı Petro’nun kendine çizdiği şemaya tamı tamına uyuyordu: büyük girişimleri engellemek isteyen geri, karanlık kimseler. Oysa streletsler inşa edilmekte olan bu ilişkiler sistemini memnuniyetle benimseyebilirlerdi ama, onlara bu fırsatı vermediler, onları yarı bilinçli bir şekilde provoke ettiler. Ve Petro problemi binlerce kelle keserek halletti.

¹⁹ Aynı yerde.S.390

²⁰ Акті Кавказской археографической комиссии. Т.IX, ç.2. Тифлис. S.505

Tabii ki dağlı kabileler ile durum daha karmaşıktı. Fakat, bazı münferit askeri hareketleri ihtimal dışı bırakmayan titiz bir diplomatik çalışmayla, ticari ilişkileri geliştirerek, değerleri akılcıca kıyaslamak suretiyle bir arada yaşama sürecini başlatmak mümkün olabilirdi.

Dağlılar, nereye ve niçin gittikleri belli olmayan Dragon alaylarını kendi arazilerinden gerçekten de geçirmek istememişlerdi. Fakat General Matyuşkin'in cezalandırma seferleri, Rusya ile Kafkasya'nın gelecek yüzyıllardaki ilişkilerinin ton ayarını yapacak bir vuruş oldu... Kafkas savaşının klasik döneminin gerçek bir uvertürü olan şeyh Mansur hareketini başlatan, İşte tam da Petro'nun başlattığı bu karşılıklı ilişkiler geleneği oldu.

Olayların, Rusya'nın şimdi meyvelerini topladığı şekilde gelişmesi hiç de o kadar mukadder değildi. Başka varyantlar (seçenekler-e.n.) – farazi olarak – mevcuttu. Ve, XIX. yüzyılın ortasında Rozen, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde kaçırılan fırsata dönmeyi teklif ediyor. Dağlıların halet-i ruhiyesini etkileyecek bütün bir sistemi ana hatlarıyla çiziyor.

“İngilizler de Hintlilere ve Çinlilere top ve tüfekle ateş ediyor, ama ateşli silahlardan başka onlara, işlerini kolaylaştıracak çeşitli aletleri, ticareti, eğitimi, dini, ve tecrübeyle sabit olduğu üzere sağlam bir müreffeh gelecek umudunu da getiriyor. Rusya da barışçı yollarla hareket etmeye çalıştı: Kafkasya'nın her iki tarafına az sayıda da olsa yabancı yerleşimciler iskan etti; son zamanlarda evli askerleri ve emeklileri, Kabartay'daki askeri yol boyunca iskan ediyor; ama bu yerleşimler cazibe işlevinden ziyade, bir tehdit ve gözdağı işlevi görüyor. Devletin her yıl insan ve para olarak verdiği kurbanları kim sayabilir? Bu yüksek masraflar artık başlatılan işi yarım bırakmaya izin vermez; ayrıca, Kafkasya gelecekte bize, ticari ulaşım için gereklidir. Çok şey başaranmış durumda, sonunu getirmek lazım, ama, yalnız silahla değil.”²¹

Yukarıda sözü edilen bütün bunlardan, Pestel'in dağlıların ekonomik değersizliği tezini paylaşıırken Rozen'in tamamen başka mahiyette sonuçlar çıkardığı, ve bir mazeret doktrini olarak, medenileştirme doktrinini öne sürdüğü sonucuna varılabilir: Rusya dağlılara refah ve barışçı sivil hayat temin etmeye davet edilmiştir. Ve bu amaca sadece silah zoruyla kendi iradesini Kafkasya'ya dayatarak değil, itaat altına alınmış bölgelerde ekonomik gelişmenin meyvelerini göstererek de ulaşmalıdır.

²¹ A.Y.Rozen. Zapiski...S.390

Açıktır ki Rozen'in İngiliz deneyimi üzerine kurulmuş projesi ütöpiktir. Sıkı bir hiyerarşik sisteme göre yaşayan, yüzlerce, belki de binlerce yıl boyunca kendi efendilerine boyun eğmeye alışmış Hintlileri ve Çinlileri, kendi geleneklerine ve dünya görüşlerine göre yaşama hakkını, bizatihi hayat hakkıyla eşit gören bağımsız dağlı toplumların gururlu ve özgürlük sever savaşılarıyla kıyaslamak hiçbir şekilde mümkün değildi. Otuzlu ve kırklı yıllarda onları coşturan ve birleştiren fanatik müridizmden bahsetmeye gerek var mı?

(Ayrıca İngiliz deneyimi hiç de o kadar başarılı değildi. Rozen'in yukarıdaki satırları yazdığı tarihlerde Hindistan'da insanı dehşete düşürecek gaddarlıktaki Sipay isyanı alevlenmişti, bu isyan, şimdi olmuş olsa söyleneneceği gibi, duruma uygun tedbirlerle, yani sınırsız bir gaddarlıkla bastırılacaktı.)

Rozen'in itaat altına alınmış bölgelerde Rus yönetiminin bilgece davranacağı yönündeki umudu da bir hayli ütöpikti.

“Bir sürü dağlı gönüllü olarak Rusya vatandaşlığına girdi, onlar barışçı Çerkesler ortak adıyla bilinirler, bu insanlara her türlü teşviki ve menfaati sağlamak, şimdilik kendi yargı ve ceza sistemlerine ilişmemek, onlara hakimimizi, polisimizi dayatmamak gerekirdi. İtaat altına alınan veya gönüllü olarak itaat eden dağlıların refahı, birkaç sene içinde bize yüz bin savaşıcının ve yüz milyon rublenin yapabileceğinden daha emin ve daha sağlam kazanımlar getirebilirdi. Henüz itaat etmemiş dağlılar, itaat etmiş kardeşlerinin yaşam koşullarının kendilerinininden daha iyi olduğunu görene kadar, her türlü aşırılıkla karşı koyacaklardır...İyi bir yönetim en az Rus yiğitliği kadar nihai fethi çabuklaştırabilir ve bu fethi muhkem kılar. <...> Ahfadımız bu davanın esas yoldaşlarını unutmayacak; yiğitlerin kanıyla sulanmış bu toprakların meyvelerini toplayacak, ve atalarının bu fetih için harcadığı muazzam harcamaları fazlasıyla geri kazanacaktır.”²²

Hiç şüphesiz refah az şey değildi, ama her şey de değildi. Daha önce söz ettiğimiz gibi, bir dağlı için, kendine saygı duymasına imkan sağlayan tek onurlu stil olduğunu düşündüğü yaşam tarzını korumak da daha az önemli değildi. Durumun trajikliği ve çözümsüzlüğü, bu stilin, dağlı yaşamının çok önemli – ekonomik ve psikolojik – bir kısmını teşkil eden yağmacılık gibi, Rus tarafı için asla kabul edilemez unsurları organik olarak içinde barındırmasıydı.

²² Aynı yerde.

Ama asıl mesele burada değil. Rozen, Nikolay devletinden, kategorik olarak bu devlete özgü olmayan bir şeyi bekliyordu. Rozen projesinin unsurları Prens Baryatinskiy tarafından kullanıldı, ama, başka bir Rusya'da. Ve tabii ki çekirdek burada: “şimdilik yargı ve ceza sistemlerine ilişilmemeli, onlara hakimlerimizi ve polislerimizi dayatmamalı.”

İtaat altına alınmış bölgelerde, yargı ve ceza meselesi neredeyse anahatar konumundaydı. Savaşın bitiminden sonraki ilk dönemde Avrupa tipine yakın bir yargı sistemi ihdas edilmesi taraftarı olan Rostislav Fadeyev, yetmişli yıllarda, çok acı tecrübelerden sonra görüşünü radikal bir şekilde değiştirecekti:

“Asya uç bölgelerinin yönetimine dair layiha” adlı eserinde, “Hıristiyan medeni kanunlarına uymak – diye yazar – bir yerli için, hayatın en ufak teferruatını dahi kurala bağlamış dininin her adımıda çiğnenmesiyle eşdeğerdedir.”²³

Yalnız, bunu resmi görüşü olarak söylememiştir.

Böyle bir metodun uygulanmasının zamanı, 1820'lerin sonunda Kafkasya'da bulunan başka bir Rus düşün adamının basitçe ve direkt olarak yazdığı gibi, geri gelmeyecek şekilde yitirilmişti. Bu Puşkin'di. “Erzurum Seyahatnamesi”nde, tonunun umutsuzluğuyla insanı hayrete düşüren bir buçuk sayfalık bir bölüm vardır:

“Çerkesler bizden nefret ediyor. Onları ferah otlaklarından sürdük: aulları (aul: köy -e.n) yıkıldı, kabileler toptan yok edildi. Günden güne dağların derinliklerine çekiliyor ve akınlarını oradan yönlendiriyorlar. Barışçı Çerkeslerin dostluğuna güvenilmez: azgın suç ortaklarına yardımcı her an hazırlar. (Rozen'den: “Yermolov döneminde Kafkasya'daki subaylar barışçı Çerkesleri görmeye bile tahammül edemezlerdi: bunlara karşı nefretleri asi olanlardan daha fazla idi, çünkü bunlar devamlı olarak taraf değiştirir ve durum müsait olursa ihanet ederlerdi “). Vahşi şövalyelik ruhları bariz şekilde zayıfladı. Eşit sayıda oldukları zaman Kazaklara nadiren saldırırlar, piyadeye asla saldırmazlar ve topu görünce kaçarlar. Buna karşılık, zayıf bir müfreze veya korumasız birine saldırma fırsatını hiç kaçırmazlar. Buralar onların şerirliklerine dair rivayetlerle dolu. Bunlar Kırım Tatarları gibi silahsızlandırılmadıkça, ki bu,

²³R.A.Fadeyev. Sobranie suçineniy.T.1,ç.2.SPb., 1890.S.138

aralarında hüküm süren geçmişten miras kalmış ihtilaflar ve kan davası sebebiyle fevkalade zordur, bunları yola getirmek neredeyse imkansız. Kama ve kılıç, vücutlarının bir parçası gibi, ve bebekler daha hecelelemeye başlamadan önce bunları kullanmaya başlarlar. Adam öldürmek bunlarda sıradan bir vücut hareketi...Geçenlerde bir askere ateş eden bir barışçı Çerkesi yakalamışlardı. Mazeret olarak silahının çok uzun süre dolu kaldığını söylemiş. Böyle bir halk ile ne yaparsınız?”

Atıfta bulunduğum yazarların her birinde, sadece kendi gözlemi, sadece kendisinin sezdiği sadece kendine özgü bir şeyin mevcudiyeti entesan. Bir tek Puşkin, Kafkasya vaziyetinin umutsuzluğunu dağlıların izale edilemez milli psikolojik özelliklerinin, yani, giderilmesi için asırlar gerektirecek bir faktörün sonucu olarak görür. Ve müteakip metnin tonu da bununla açıklanır:

“Lakin, Karadeniz’in Doğu tarafının elde edilmesinin, Çerkes’lerin Türklerle olan ticaretini engelleyerek, onları bizimle yakınlaşmak zorunda bırakacağını ummak lazım. Lüksün etkisi bunları munisleştirebilir: semaver önemli bir yenilik olabilir.”

Puşkin’in deha derecesindeki veciz – bu yönden Lunin’e yakın olan – metinleri şu yönden fevkaladedir ki, bazen bir kelime, stilistik bir özdeyiş, en önemli pasajların mana anahtarı olabilmektedir.

Yukarıda yinelenen cümlelerin, Amiral Mordvinov’un Kafkasya’ya tayin edilen Yermolov’a önerdiği, o sıralarda meşhur olan proje üzerine yazılmış bir parodi olmadığı duygusundan kurtulmak kolay değil. Bu projede, özellikle, dağlıların “sert mizacını, lüksümüzle yumuşatarak, kavramlarla, gusto ile, ev eşyalarımıza duyacakları ihtiyaç ve taleple bize yakınlaştırmaları” öneriliyordu. Burada biraz yersiz kaçan “lüks” kelimesini tekrarlayan Puşkin, hemen orada Mordvinov’un önerisini “semaver” kelimesiyle öldürtür. Öldürtücü derecede aşağılanmış, soyup soğana çevrilmiş Çerkesleri hayatlarına semaveri sokarak uslandırmak; bu, sadece, dağlıların günlük hayata adaptasyonu fikriyle alay etmek olurdu.

Fakat daha ileride çok ciddi bir paragraf var:

“Daha güçlü, daha ahlaki, asrımızın aydınlanmasına daha uygun bir araç var: İncilin yayılması. Çerkesler Muhammed dinini çok kısa süre önce benimsediler. Aralarından çıkan, müstesna bir insan olup, uzun süre Kaf-

kasya'yı Rus hakimiyetine karşı ayaklandıran, nihayetinde elimize düşerek Solovetskiy manastırında can veren Mansur gibi Kuran havarilerinin aktif fanatizmine kapılmışlardı. Kafkasya Hristiyan misyonerleri bekliyor.”

Ama biraz ileride, Mordvinov'un fikrinde olduğu gibi Puşkin, bir kelimayle söylediği sözün üzerini çiziyor:

“Ama, canlı kelimay yerine ölü harfler dökmek ve okuması yazması olmayan insanlara sağır kitaplar göndermek bizim tembellerin daha kolayına geliyor.”²⁴

Burada, bizi meşhur “biz tembel ve meraksız” cümlesine getiren yol gösterici kelime, şüphesiz ki “tembellik”dir. Dağlılar arasında Kutsal Kitabı yaymak için girilen anlamsız teşebbüsü gözlemleyen Puşkin, besbelli ki misyoner faaliyetinin gerçekleşebilir olduğuna inanmamaktadır.

Rusya-Kafkasya dramından çıkış yolu üzerinde, şüphesiz ki yalnızca profesyonel askerler düşünmedi. Şamil'in esir alınmasından hemen sonra -1859 güzünde- sivil haklar ve özgürlükler savunucusu Dobrolyubov “Kafkasya'daki son şecaatimize dair” başlıklı bir makale yayınladı. “Şecaat” (yiğitlik-e.n.) kelimesi burada kelimenin en doğru ve ciddi anlamında kullanılmıştır.

Tüm uzun makale boyunca Dobrolyubov, fethin gerekliliği ve amaca uygunluğu konusunda bir kez olsun şüpheye düşmez. Fakat savaşın önemli aşamalarını ayrıntılı olarak anlatırken dağlıların şiddetli direnişinin ana sebeplerini, kendi kanaatine göre, tarafsız bir şekilde analiz eder: Kafkas kavimlerinin dünya görüşünü, gelenekleri ve inanışlarını hiçbir şekilde kale almayan Rus idaresinin kabalığı, beceriksizliği ve cahilliğidir.

Yüce İmamla 1850 lerin ortasında ondan soğuyan dağlılar arasındaki ihtilafın mahiyetini de anlamıştı:

“Şamil'in idaresi, itaatsizliğe alışmamış kabilelere ağır geliyordu, bu idareden çıkar sağlayamıyorlardı. Oysa, Rusların himayesi altındaki barışçı yerleşimlerdeki hayatın çok daha sakin ve istikrarlı olduğunu görüyorlardı. Dolayısıyla şimdi bir seçim yapma imkanı belirmişti: özgürlük ve itaat arasında değil, sadece, huzur ve geçim imkanından mahrum olarak Şamil'e

²⁴ A.S.Puşkin. Polnoe sobranie soçineniy v 10 tomah

itaatle, barış ve müreffeh bir hayat umudu vadeden Ruslara itaat arasında bir seçimdi bu. Doğaldır ki, er veya geç yapacakları seçimde bu sonuncu seçenek ağır basacaktı.”²⁵

“Yeni fetihleri elde tutmak ve Rusya’ya sıkı sıkıya bağlamak için ne yapılması gerektiği buradan açıkça anlaşılmaktadır: Rus idaresinde bütün dağlı kavimlerin hayat şartları, Şamil’in idaresinde iken olduğundan daha iyi olmalıdır. Kafkasya tarihinden hatırladığımız bu olgulardan, dağlıların Ruslara isyanının sebebinin, Şamil gibi şahsiyetlerin tesadüfen ortaya çıkışı ve hatta sıkı müridizm öğretisi olmadığı açıkça anlaşılmaktadır. Temel sebep, Rus hakimiyetine duyulan nefretti.”

Fakat, son cümle anlam bakımından yetersizdir. Dağlılar için Rus hakimiyetinin tanınması, başka türölüsünün mümkün olmayacağını düşündükleri yegane hayat tarzının yıkılması anlamına gelecekti. (Ve, neredeyse Rus devlet yapısı içinde geçen bir buçuk asra rağmen bu devlet yapısına ve değerler sistemine uyum gene de gerçekleşmedi. Kafkasya’nın psikolojik olarak benzersiz şekilde muhafazakar olduğu ortaya çıktı.)

Tabii, rasyonalist Dobrolyubov bütün umutları akıllı bir yönetimden bekleyerek durumu basitleştirmektedir:

“Rus idaresinin, dağlılar için başka bir şeyle değiştirmeye değmeyecek bir şey yapması halinde, Kafkasya’da sükunet ve Kafkasya’nın Rusya’ya bağlanması mümkün olacaktır.”

Dobrolyubov, hem tüm bir, birbuçuk asır boyunca şehirli bilincinin kabul edebileceği biçimleri oluşturamayan Rus idaresinin sınıfsal özelliklerini, hem de bu bilincin yukarıda değindiğimiz tutuculuğunu görmezden geliyordu..

Fakat bu durumda iki hal önemlidir. Birincisi, eğer mutlakiyet devletin amansız bir muhalifi olan Dobrolyubov gibi birisi, Kafkasya’nın fetihinin meşru ve kaçınılmaz olduğunu düşünüyorsa, bu, toplum vicdanında fetih olgusunun şüpheye yer bırakmadığına işaret eder. Ve ikincisi, dağlı kabilelerinin nihai ve total bir şekilde itaat altına alınacağı ihtimaline esas itibarıyla inanması.

Hem Pestel, hem Lunin, hem Rozen, - Zubov’a daha gelmedik – ve hem de sivil Dobrolyubov, bunların hepsi Kafkasya’nın itaat altına alın-

²⁵ N.A.Dobrolyubov. Sobranie soçineniy.T.5.M.-L.,1062.S.449

masının teknolojik güçlüklerinin farkındadırlar, fakat prensipte iyimserdiler. Onlar, - Puşkin'den farklı olarak – şu veya bu şekilde Kafkasya'da arzulan sonuca ulaşmanın mümkün olduğuna inanmaktadırlar. Pestel, dağlı kabilelerin fiili olarak soykırıma tabi tutulmalarının gerçek bir seçenek olduğuna, Lunin askeri bir zafere ve itaat altına alınan topraklarda liberal fikirler temelinde mantıklı bir idari örgütlenmeye inanmaktadır, Rozen ekonomik-psikolojik metotların etkililiğinden şüphe etmez, Zubov Rus silahının yenilmezliğinden emindir. Hiç şüphe yok ki "Sovremennik"’in (çağdaş-ç.n.) demokrat muhitinin görüşünü ifade etmiş olan Dobrolyubov, münevver bir idare ve "vahşi kabilelere tahsilin ve sivil hayatın gerçek başlangıcını telkin etme" umudunu taşıyordu.

Bunların her birisi, Rozen'in nihai kanaatinin altına imzasını atabiliirdi:

"Ahfadımız, yiğitlerin kaniyla sulanmış toprakların meyvesini toplayacak ve, atalarının bu fetih uğruna harcamış olduğu muazzam masrafları misliyle geri kazanacak."²⁶

Yetersizlik, medenileştirici ve ekonomik mazeret doktrinlerinin psikolojik olarak yeteri kadar ikna edici olmaması belli ki, Rus ordusunun Kafkasya'daki mukadder başarısızlıkları döneminde bariz hale gelmişti.

Kırklı yılların ortasında, daha doğrusu 1845 yılındaki feci Dargo seferinden sonra, Kafkas savaşı gazisi Amiral Serebryakov şöyle yazıyordu:

"Kafkasya tutkumuz bizatihi hal ve şartların zorlamasının sonucudur; Derbent'i, Bakü'yü, Gence'yi fethediyoruz ve canavarların kölelik boyunduruğuna aldığı Gürcistan'ı, yani birkaç asır boyunca Müslümanlığın kudretiyle kahramanca mücadele etmiş, Asya'daki son, zayıf Hristiyanlığı kurtarıyoruz."²⁷

Buradaki "hal ve şartların zorlamasıyla", tam da imparatorluğun parçası olmuş Gürcistan'ı koruma ihtiyacıdır. Ve Hristiyanlığı kurtarma gerekçesinin tayin edici faktör olarak yeniden yüzeye çıkması hiç de bir raslantı değildir. Kırk yıl boyunca, bu yıpratıcı savaşın, her şeyi başlatan ilk ideolojiden başka etkili bir ideolojisini oluşturmak mümkün olmamıştı.

Lunin'in ardından Kafkas savaşını, Rusya'nın gelecekteki mukadderatını doğrudan ilgilendiren, sadece imparatorluğun muazzam sahasına

²⁶ A.Y.Rozen. Zapiski...S.391

²⁷ Bkz. "Zvezda." 1996. No 12.S.91.

küçük bir toprak parçası daha eklemek için girilen kanlı bir çaba olarak değil, meşum bir mesele olarak mana ve mahiyetini tarih felsefesi açısından gerçekten anlamaya çalışma çabası, ancak savaşın fiili olarak sona ermesinden sonra yapılmıştır.

Kafkas savaşına katılma amacı, nazari kuramlar için ilk elden malzeme toplamak olan Rostislav Fadeyev, 1860 yılında “Kafkas Savaşının Altmış Yılı” başlıklı bir kitap yayınladı. Daha önce bu kitaba başvurmuştuk. Giriş kısmında Fadeyev şöyle yazıyordu:

“Toplumumuzun geniş çoğunluğu, devletin bu inatçı, bu kadar kurban pahasına dağları itaat altına alma mücadelesindeki amacın farkında bile değil.”²⁸

Bu çok anlamlı bir paragraf. Savaşın resmi başlangıcından altmış yıl sonra -gerçekte bu süre çok daha uzundur- bu muazzam devlet cehdinin resmi-yarı resmi değil, gerçek amacı meselesi, ilk defa alenen gündeme geliyordu. Daha ilerde Fadeyev, belli bir oranda Lunin’in güneye ilerleme “organik tezine” yaklaşan, ayrıca Pokrovskiy’in Kafkasya’nın fethinin sömürgeci mahiyette olmadığı düşüncesini önceden sezen mütalaalarını açıklamaktadır.

“Kafkasya naipliğini oluşturan doğası zengin, inanılmaz coğrafi konumuyla gelecekteki yüksek gelişime aday ülkeler, başka mülahazalardan bağımsız olarak, salt ekonomik bakış açısıyla, buralara hakim olmak için yapılan fedakarlıkları telafi edemedi. Kafkasya’da mesele ekonomi değildi, veya, kısmen ekonomi olsa da münhasıran bu ülkenin kendisiyle sınırlı değildi. Toplumun çoğunluğu için, davanın doğrudan perspektifiyle açıklanamayan bu meselenin karanlıkta kalmış olması anlaşılabilir bir şeydir.”²⁹

Fadeyev, Kafkasya’daki “meselenin ekonomi olmadığını”, yani Rusya’nın buradan bir gelir bekleyemeyeceğini öne sürerken, ne dediğinin farkındaydı, çünkü savaşın ve itaat altına alınan yörelerdeki yönetimin finansal yönünü çok iyi biliyordu ve daha geç bir tarihte naip için ayrıntılı bir masraf cetvelini de içeren resmi bir rapor hazırlamıştı.

İlgilendiğimiz konuyla alakalı olarak günümüzde yapılan en temel çalışmada mutlak bir kesinlikle şu sonuca varılmıştır:

²⁸ R.A.Fadeyev. Şestdesyat let Kavkazskoy voyny.S.2.

²⁹ Aynı yerde.

“Transkafkasya ve Önkafkasya’dan (dağ eteklerinin kuzeyindeki ovalık bölge-ç.n.) farklı olarak Büyük Kafkasya’da (Karadeniz ile Hazar denizi arasındaki dağlık alan-ç.n.) Rusya’nın ciddi bir ekonomik menfaati yoktu.”³⁰

Elde edilen toprakların karlı olmadığı, ekonomik açıdan külfet olduğu motifinin uzun bir geleneği var. Daha 1791 yılında, kendisine atıfta bulunduğumuz Kafkas hattı kumandanı General Gudoviç, Katerina’ya, Terek arazisi hakkında şöyle yazıyordu:

“Majestelerinin hazinesine büyük meblağlara mal olan bu bölgenin, ileride devletin yararına ve gelir getirecek şekilde kullanıma hazırlanması ve buranın sınırlarını koruyan muhafızların boş toprakları ve ormanları da korumak durumunda kalmaması için, Rusya’nın iç taraflarından en az on bin topraksız devlet köylüsünün bölgenin uygun yerlerine nakledilmesi naçizane teklifimdir.”³¹

Yeri gelmişken, bunun kolonizasyonun organikliği meselesiyle ilgili olduğunu hatırlatalım...

Önkafkasya toprakları iskan ediliyordu, ama karlılık meselesi iyi gitmiyordu.

Gürcistan ve Kafkasya’nın yönetim masraflarını kısma yöntemleriyle alakalı layihalardan birinde Fadeyev şöyle yazıyordu:

“Gürcistan genişleyemez, dolayısıyla o taraftan yeni harcama endişesine mahal yoktur, ama Müslüman vilayetler hiç de böyle değil. Onlar çok daha ileriye açılabilirler, fakat şimdiki halleriyle bile kendi suni yönetimleri için geniş devlet kaynaklarını gayet verimsiz bir şekilde yutmaktadırlar.”³²

Daha önce atıfta bulunduğumuz metindeki anahtar kelime “davanın doğrudan perspektifiyle açıklanamayan” ifadesidir. Otuzlu yıllarda, Türk ve İran tehditleri iki muzaffer savaşla bertaraf edildiğinde, Transkafkasya ile iletişimi temin etmekle sınırlı mesele Tüm Çeçenistan’ı ve tüm Dağıstan’ı fethetmeden de halledilebilirken, Kafkasya kolordusunun gücü ve imkanları, hatlardaki Rus yerleşimlerinin akınlara karşı göreceli güvenliğini sağlamaya yetiyorken, Şamil’e karşı tam bir zafer için verilen muazzam

³⁰ M.Bliev, M.Degoev. Kavkazskaya voyna.M., 1993.S.149

³¹ Kavkazskiy sbornik. T.XVIII.S.460

³² R.A.Fadeyev. Sobranie soçineniy. T.1,ç.2,S.147

kurbanlar, pragmatik bakış açısıyla hiç de mazur görülemezdi. Bir çeşit psikolojik bir realite vardı: Kafkasya fethedilmeli ve sıradan bir idari birim olarak imparatorluk bünyesine dahil olmalıydı. Ama neden?

26 Eylül 1846 tarihinde I.Nikolay'ın yeni Kafkasya naibi M.S.Vorontsov'un bir vekiliyle önemli bir görüşmesi oldu. Bir yıl önce Rus orduları kanlı Dargo seferi sırasında Şamil tarafından hezimete uğratılmıştı. Kafkasya'daki durum bir buhran hali idi. Ama imparatorşu beyanda bulundu:

“Beni iyi dinle ve söyleyeceklerimi aklında tut. Kafkasya'yı ayrı bir hükümdarlık olarak telakki etmeyin. Orayı Rusya'ya katmayı istiyorum, öyle ki hepsi bir bütün oluştursun, bunun için mümkün olan her çareye başvuracağım.”³³

Askeri çabaları, Kafkasya ve Transkafkasya'ya serbest ticaret hakkı tanıyan yeni bir ekonomik politika ile desteklemeye çalışan Vorontsov'a verilen cevap buydu. Ancak, İmparator tarafından net bir şekilde formüle edilen fikrin çok daha geniş bir anlamı vardı. Söz konusu olan şey, Kafkasya'nın imparatorluk bünyesine tam entegrasyonu idi. Kayıtsız ve şartsız olarak. Keskin hususiyetlerini hiçbir şekilde hesaba katmadan. Bu fikir, ancak Albay Pestel'in “Russkaya pravda”da önerdiği metotlarla gerçekleştirilebilirdi. Ama, imparatorluk yakın gelecekte bu metotları tam kapsamıyla uygulamaya cesaret edemeyeceğine göre, Kafkasya'nın, Rusya taraftarı olarak bile özerk şekilde var olması fikri de, imparator(/çar-e.n.) için cina yetle eş anlamlı olduğu için, problemin selametli bir çözümü mevcut değildi. Bu, mesela Kürt trajedisi gibi, en korkunç tarihi çıkmazlardan biriydi...

Fadeyev, bu olgunun çok katmanlı temelini gözler önüne sermeyi denedi.

“Doğu dağlarının fethi, Rusya vatanseverliğini, bu olayın muazzam öneminden bağımsız olarak, inatçı bir düşmana karşı kazanılan bir zafer olarak memnun etti. Hadisenin önemi yurtdışında hala bizde olduğundan daha net anlaşılmaktadır. Kafkasya berzahında tartışmasız Rus hakimiyetinin tesisi, içinde o kadar gerekli veya mümkün, direkt veya endirekt sonuç barındırıyor ki, hepsini bir defada kavramak mümkün değil; bunlar ileride

³³ Arhiv knyaza Vorontsova. T.38.M., 1892.S.387

arka arkaya öyle bir uzun zincir şeklinde ortaya çıkacak ki, 1859 yılı olaylarının tüm kapsamını belki ancak gelecek nesil bilecek.”³⁴

Savaşın gerçek yüzünü –“olayların kapsamını”– bir sonraki kuşak, seksenlerin, doksanların insanları gerçekten de oldukça ayrıntılı bir şekilde öğrendi. Ama Fadeyev’i asıl endişelendiren bu değil. O hemen aceleyle, zafere kadar savaşa giden sürecin tarihsel mantığını kurmaya, ana fikri yakalamaya çalışır.

“Kafkas savaşının başlangıcı, Rusya’nın Gürcü krallığını hakimiyeti altına aldığı geçen yüzyılın ilk yılına rastlar. Bu olay, Kafkasya’nın yarı vahşi kabilelerine karşı devletin yeni ilişkilerinde tayin edici oldu; sınırötesi ve yabancıyken, bu kabileler dahili oldular, ve Rusya bunları kendi hakimiyetine almaya mecbur kaldı.”³⁵

Yani tanıdık tezler ileri sürülmektedir: Zubov’a göre Gürcistan’ın kurtarılması, Pestel’e göre devletin içinde kendi “yarı vahşi” yasalarına göre yaşayan bir bölgeye müsaade edilemeyeceği. Fakat Fadeyev daha ileri gidiyor ve daha derine bakıyor.

“Kafkasya büyük fedakarlıklar gerektirdi; ama neye mal olursa olsun, hiçbir Rusun şikayet etmeye hakkı yok, çünkü Rus tarihinde Transkafkasya vilayetlerinin zaptı, ne bir tesadüftür ne de keyfi bir olaydır. Bu olay asırlar içerisinde olgunlaştı, devletin yüksek menfaatleri bunu gerektiriyordu ve kendiliğinden gerçekleşti.”³⁶

Bu “kendiliğinden” sözü, Puşkin’in “eşyanın tabiatı” sözü gibi, olup biten şeyin organik ve tarihi bir zaruret olduğu iddiasıdır.

Burada, Lunin’in, Kafkasya’nın fethinin Rusya’nın gelecekteki mukadderatındaki önemine dair tezi ve Kafkasya’nın “yerlisi” Amiral Serebryakov’un derin anlamlı “Kafkasya tutkumuz bizatihi hal ve şartların zorlamasının sonucudur” sözü akla gelmektedir. Fadeyev, doğaldır ki ne onu ne de öbürünü okumuştur, bu anlam örtüşmesinin önemli olduğunu kaydetmek gerekir.

“Daha onaltıncı yüzyılda, Rus halkı izole bir şekilde, Kafkasya’dan vahşi bir çölle ayrılmış olarak Oka ve Volhov kıyılarında erişkinleşirken, kutsal yükümlülükler ve yüce umutlar ilk çarların dikkatini bu yöreye çevilemişti.”

³⁴ R. A. Fadeyev. Şestdesyat let...S. 2.

³⁵ Aynı yerde. S.3.

³⁶ Aynı yerde. S.4.

Daha ilerde bu tezler deşifre ediliyor: kutsal yükümlülük, bu, gene din kardeşi Gürcülere yardım mazereti, yüce umutlarsa, “altın doğu ülkelerine giden yol.” Ama eğer Fadeyev, kendisinden önce defalarca ifade edilen şeyin belki daha veciz bir tekrarıyla yetinmiş olsaydı, kendisine atıfta bulunmaya değmezdi. Lakin, Fadeyev’in ana fikri başkadır. Söz konusu olan şey, bariz bir şekilde güçten düşmüş olan Türkiye ve İran’ın mirasıyla ilgili tartışmadır.

“Bu bir Avrupa meselesi olacak ve bize karşı kullanılacaktır, çünkü Asya’da Batı nüfuzu veya hakimiyetiyle ilgili hiç bir mesele paylaşım kabul etmez; orada rakip, Avrupa’nın kudreti için ölümcüldür. Bu ülkeler üzerinde kimin nüfuzu olursa olsun (bu ülkeler arasında, mesela bütün Kafkas berzahı gibi, sahipsiz topraklar da vardı), bu nüfuz bize karşı düşmanca davranırdı...Eğer Kafkasya’nın ufku güneyde Kafkas sıradağlarının karlı zirveleriyle sınırlı olsaydı, Asya’nın tüm batı ana karası nüfuzumuzun dışında kalırdı ve Türkiye ve İran’ın bugünkü zayıflığı hesaba katılırsa, sahibini veya sahiplerini fazla beklemek gerekmezdi. Güney Rusya bölgeleri özgür sulara değil, düşman bir nüfuza bağlı havzalara ve topraklara dayanırdı. Eğer böyle olmadıysa ve olmayacaksa, bu yalnızca, Kafkas berzahında duran Rus ordusunun ellerini her iki yöne de uzatıp, bu denizlerin güney kıyılarını kavrayabileceği içindir.”³⁷

Gördüğümüz gibi bu, Lunin’in, Rusya’nın güneydeki başarılarının, Batılı devletlerin Rusya’ya karşı davranışları ile doğrudan karşılıklı ilişkisine dair karmaşık bir şekilde uyarladığı fikirdir. Fakat ideolojik vektör tamamen farklıdır. Lunin’in, kültürel olarak akraba olup, sadece Rusya’nın kendi hesabına genişlemesini istemeyen nötr Batısı yerine burada biz, Batıyı kaçınılmaz bir hasım, Rusya’yı kuşatma altına almaya çalışan ve güneydeki baş düşman olarak gören bir jeopolitik tesbitle karşı karşıyayız. Ve konunun aldığı yeni bir dönemeç: arkadan dolanan Avrupa. Gerçi yegane dönemeç bu değilse de.

Fadeyev Kafkasya’ya yürüyüşün “Rusya’yı her taraftan sıkıştıran Müslümanlıkla yapılan dahili mücadele bitirildiği zaman” başladığı kanaatinde-dir. Fakat XIX. yüzyılın ortasındaki Kafkasya, Fadeyev’e göre savaşı İslamizmle muhtemel bir çatışmanın ön hattı, ileri karakolu haline gelmiştir.

³⁷ Aynı yerde.S.8-9.

“Müslümanlık dünya üzerinde ateşten bir ırmak gibi aktı ve şimdi hala, dışarıdan nüfuz ettiği yerlerde korkunç yangınlar çıkarmaktadır, Kafkasya buna örnektir... Rusya için Kafkasya berzahı hem Rus sahilinden Asya kıtasına uzatılan bir köprü ve hem de Orta Asya'yı düşmanca etkilere kapatan bir sed, ve her iki denizi, Karadeniz ve Hazar denizini savunan bir ileri istihkamdır. Bu bölgenin işgal edilmesi öncelikli bir devlet gerekliliği idi. Lakin, Rus kavmi Kafkasya eteklerine ulaşacak kadar erişkinleştğinde, dağlarda artık her şey değişmişti.

Avrupa Rusyasından sökülüp atılan İslamizm, Asya ve Müslüman dünyasının doğal seddi olan Kafkasya sıradağını ele geçirmek için üç asır boyunca yılmadan çalıştı, ve amacına ulaştı... Önceki Hristiyan kabileler yerine biz dağlarda Müslüman fanatizminin en azgın bir mücessem halini bulduk. Bu devasa hisarın taarruzu altmış yıl sürdü: zayıf düşmüş Asya dünyasını çoktan terk etmiş olan eski zaman Müslümanlığının bütün enerjisi, bu dünyanın sınırında, Kafkas dağlarında yoğunlaşmıştı.

Mücadele acımasızdı, verilen kurbanlar korkunç boyutlardaydı. Rusya yılmadı ve büyük milletlerin tarihi hedefe giden yolda güçleriyle orantılı engellerin de olacağını bilerek bu engelleri aştı.”³⁸

Böylelikle Kafkasya'nın, üzerinde Rusya'nın kendini Batının yayılmacılığına karşı önleyici bir setle çevrelediği ve aynı zamanda imparatorluk içerisinde yangınlara gebe savaşçı İslamizmin çok tehlikeli bir kaynağını ortadan kaldırdığı bir platform haline geldiğini görüyoruz. Bundan başka, ki bu husus çok önemlidir, Hristiyanlık ruhunun Müslüman fanatizminden üstün olduğu kanıtlanmaktadır. Bir şey daha var, Rusya, Moğol istilası sırasında olduğu gibi yeni İslamizmin enerjisine ket vurmuştur.

Bu fikirlere şu veya bu biçimde sadece Fadeyev'de raslamıyoruz, o, bu fikirleri yoğunlaştırdı ve anlaşılır bir şekilde formüle etti; ama, Kafkas savaşının çok önemli neticelerinden birine sadece o işaret etti:

“Rusya bir gün, sadece imparatorluğun bu uzak köşesinde Rus silahıyla halledilen meselelerin önemi bakımından değil, her iki taraftan da mücadeleye hakim olan insan ruhunun olağanüstü gerilimi bakımından...; Kafkasya'ya kaydırılan yüz binlerce Rus'u etkileyen, şayet böyle ifade edilebilirse, özel ahlaki fizyonomi bakımından da tarihimizin büyük ve en sürükleyici vakalarından biri olan Kafkas savaşının tüm hikayesini okuyacaktır.”

³⁸ Aynı yerde.S.12-15.

KAFKAS ATLANTİSİ

Son cümle olağanüstü önemde. Kafkas savaşı gibi bir hadisenin biza-tihi halkın ve devletin ruhunda iz bırakmadan gelip geçmesinin mümkün olmadığını, bu hadisenin sadece devlet inşası sürecine değil, tüm sosyal katmanları da dahil olmak üzere toplumun dünya görüşünün oluşumu sü-recine de dahil olması gerektiğini ilk defa yüksek sesle ifade eden Fadeyev olmuştur. Yani o, meseleyi Kafkas dramının Rus toplumunun bilincinde ve Rus insanının temel psikolojik yapısında oynadığı rolde ortaya koymuştur. Öncelikle de bu dramla doğrudan alakalı Rus insanının.

Çünkü, bu ölçekteki ameller, toplumun alınan karardan sorumlu kes-i-minde güçlü bir psikolojik zaruret olmadan gerçekleştirilemez. Bir yanda Rus asiller zümresinde ve diğer yanda da Rus mutlakiyetinde böyle bir savaşın başlaması ve bu kadar yıl devam etmesi için önlenemez bir zaruret olmuş olması lazım. Hem asiller ve hem de hükümet ve belki askerler de bu savaşta psikolojik, ve hatta manevi bir problemi çözüyorlardı. İşte her şeyden önce araştırılması gereken şey de budur.

Rus yaşamının “Kafkas savaşındaki Rusya” terkinde resmi çizilen bütün bir tabakasının derin problematiği, geçmiş asrın en iyi beyinleri, Rus yaşamının büyük analizcileri, olayın çağdaşları ve bazen de acı olay-ların aktif katılımcıları tarafından ne yazık ki hak ettiği özenle incelen-miş değildir. Dostoyevskiy Kafkas savaşını yazarlık faaliyetinde tamamen görmezden gelmiştir. Subay rütbesini “Dağlılara karşı harekatta temayüz ettiği için” alan Tolstoy, olup bitenin genel anlamıyla fazla ilgilenmemiş ve seçili ahvaldeki insan davranışlarını incelemiştir. Dahiyane bir eser olan “Hacı Murat”, geniş anlamıyla insan hayatına iliştilirilmiş felsefi bir muammadır. Lermontov’un genel hümanist varoluş bilinci, bir muharip subayın yükümlülüklerini sadakatle yerine getirmesine engel olmamış, ve belki de olayların kanlı örgüsünü çok fazla yakından tanımış olması, olup bitenin genel anlamını seçebilmesini önlemiştir. Puşkin’in isabetli ve acı analizi geliştirilememiş ve yazarın tarih felsefesi çalışmasında bir epizod olarak kalmıştır.

Bu problemin olağanüstü derecede karmaşıklığı ve zorluğunun kanıtı, altmış zor yıl boyunca (minimal kronolojiyle) Rusya’nın icraatındaki ana organik fikrin ne olduğu, ve böyle bir fikrin gerçekte mevcut olup olmadı-ğı, bu savaşın Rus insanının şuuru nasıl etkilediği, imparatorluğun bul-dog inadının galip gelmesinin devletin ilerideki tutumunda ne kadar tayin edici olduğu sorularına – bu sorulara emperyal olmayan bir yaklaşımla daha derin araştırmalar yapmadan cevap vermenin mümkün olmadığının kanıtı – bir buçuk asırdır verilemeyen cevaplardır.

Daha önce atıfta bulunduğumuz Danilevskiy gibi seçkin bir yazar, Kafkas tefekkürünün bilançosunu yaparken şöyle yazıyordu:

“Polonya’nın paylaşılmasından sonra (prensipal bir paralel! – Y.G.) Kafkas dağlılarıyla savaş ve, özellikle de kısa süre önce Kafkasya’nın fethi kadar Rusya’nın hiçbir hareketi, Avrupa’da bu kadar toplu infial ve teessüf uyandırmamıştır. Matbuatçılarımız ne kadar bu işi tüm insanlık medeniyetinin bir zaferi olarak takdim etmeye çalışırlarsa çalışsınlar, fayda etmiyor. Avrupa Rusya’nın bu işe girişmesinden hoşlanmıyor. Yani, Sır Derya’da, Kokand, Semerkand, ilkel Kırgızların yurdunda – başka nerede olursa olsun az buçuk böyle bir medenileştirmeye izin verilebilir – buraları, Rusya’nın gücünü maalesef yetersiz de olsa bir kuduz böceği gibi oyalamaktadır; oysa Kafkasya şurada yanı başımızda; medeniyeti biz kendimiz getiremez miydik? Kafkas dağlılarının hem kendi fanatik dinleri, ve hem de hayat tarzları, ve alışkanlıkları, ve yaşadıkları ülkenin özellikleri dolayısıyla komşularını asla rahat bırakmayan ve bırakmayacak olan doğuştan birer vahşi ve haydut olmaları, bütün bunlar hesaba katılmıyor. Korkusuz ve kusursuz şövalyeler, hürriyet şövalyeleri, bu kadar! İskoçya dağlarında yüz küsur yıl önce birkaç on bin, belki de birkaç yüz bin böyle hürriyet şövalyesi vardı; Hristiyan oldukları, daha eğitilmiş, ve daha uslu oldukları halde, - üstelik yaşadıkları dağlar Kafkas dağlarıyla kıyas kabul etmezken – İngiltere bunların highlander (dağlı-e.n.) alışkanlıklarını kabul edilmez buldu ve fırsat bulduğunda bunları dört bir tarafa dağıttı. Rusya ise, gaddar ve zalim etiketi korkusuyla, Kafkasya’nın bilgin ayağı basmamış ormanlarında yuvalanmış, yüzlerce verst mesafedeki her türlü yerleşik hayata engel olan bu şövalyelerden bir milyon küsuruna katlansın; ve bu taraftan Rusya’ya saldırmak cüretinde bulunacak ilk düşmanla birleşmelerini beklerken, bu haydut yataklarının giriş ve çıkışlarına her taraftan bekçilik yapmak için sonsuza kadar iki yüz bin kişilik bir orduyu silah altında tutsun.”³⁹

Görüldüğü gibi Danilevskiy burada Kafkasya’nın fethinin öteden beri var olan bütün gerekçelerini, Batının kalleşliğini ifşa etmekten başka bir şey ilave etmeden bir araya getirmiştir. Fadeyev de bu mevzuya, biraz farklı bir açıdan da olsa değinmişti.

Danilevskiy’den sonra, yetmişli-seksenli yıllarda Kafkas savaşı tarihinin olgusal araştırmasına canlı bir şekilde başlanmış, tarihçiler için çok değerli sayısız tanıklık ve belge yayınlanmış, ama meselenin konsept yönünden anlamlandırılması belirsiz bir tarihe ertelenmiştir.

³⁹ N.Y.Danilevskiy. Rossiya i Yevropa.S.37.